

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İSTANBUL'DA LEKELİ HUMMA (TİFÜS) İLE MÜCADELE

Doç. Dr. Bülent BAKAR*

Öz

Savaş ve yokluk dönemlerinde ortaya çıkan ve halk sağlığını tehdit eden salgınlardan birisi lekeli hummadır. Temizlik ve hijyen şartlarının olmadığı veya ihmal edildiği ortamlarda bittin geçen bu bulaşıcı hastalık, Birinci Dünya Savaşı yıllarında çok etkili olmuştur. Hayatın zorlaştığı ve kıtlığın arttığı İkinci Dünya Savaşı'nda da özellikle yoğun nüfusun olduğu İstanbul gibi büyük bir şehirde lekeli humma kâbusu yaşanmış ve lekeli hummanın en yoğun dönemi 1943 yılı olmuştur. İstanbul'da yetkililer aldıkları önlemlerle hastalığı kontrol altına almaya çalışmış; basın, halkı bilinçlendirmek için çaba göstermiştir. Bazen de yetkililer alınan önlemlerin yetersizliği eleştirisiyle karşılaşmışlardır. Söz konusu hastalık 1943 yılından sonra nispeten azalmışsa da İstanbul'da ve Türkiye'de var olmaya ve gündemi meşgul etmeye devam etmiştir. Yapılan çalışmalar ve elde edilen tecrübeler sayesinde savaşın son döneminde İstanbul'daki salgın tehlikesi minimize edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Lekeli Humma (Tifüs), İkinci Dünya Savaşı, İstanbul, Salgın Hastalık, Bit, Aşı.

Abstract

The Struggle In Istanbul With Typhus In The Second World War

Typhus threatens public health and appears during war and in the period of absence. It was too effective during First World War because of the unfavorable cleaning and hygiene conditions. The disease is due to bits. During Second World War in Istanbul, which densely populated there was the nightmare of typhus. 1943 was the most intense period of typhus. Press worked to make people aware of disease and authorities tried to take control of illness. Sometimes authorities criticized because of insufficiency of the

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, bbakar@marmara.edu.tr

measures. Although that disease loses its effect after 1943, it continued to occupy the agenda in Istanbul. Through gained experience and expended effort minimized the risk of epidemic in the last period of war in Istanbul.

Key words: *Typhus, Second World War, Istanbul, Epidemic Disease, Bit, Vaccine.*

Giriş

Lekeli humma hastalığının diğer adı tifüstür. Hastalık baş ve vücut bitleriyle geçer. Bir makalede hastalığın seyriyle ilgili şu bilgiler verilmiştir: Bitler, insan vücudunda ısırarak kan ile temas neticesinde hastalık mikrobunu geçirirler. O andan itibaren 10-15 gün zarfında hastalık ortaya çıkar. Bu durumda olan kişi, bitlerinin yok edilmesinden sonra karantinaya alınmalıdır. Hastalık; titreme, baş dönmesi ve baş ağrısı ile başlar. Birkaç gün sonra vücutta evvela kırmızı sonra mavimtrak olan hastalığın belirtisi lekeler görülür. Hastalığa ismini veren bu lekelerdir. Lekeli hummanın zehri bilhassa kan damarları için tehlikelidir. Hastanın nabzı hemen hemen hissedilemez bir hale gelir ve kalp zayıflar. Gelişen en tehlikeli nokta budur. Hastalık çocuklar için daha az tehlikelidir. Lakin 50 yaşından büyükler için çoğunlukla ölüm tehlikesi taşımaktadır. Yalnız hastalığa bir defa tutulup kurtulanlar bir daha yakalanmazlar.¹ Lekeli humma hastalığı, özellikle kalbi etkilemektedir ve ölüm de büyük ölçüde bu sebeple gerçekleşmektedir. Hastalığın en tehlikeli günleri 10. günden sonradır. 11-13 günlerde genellikle kalp rahatsızlığı görülür ve ölüm bundan dolayı gelir.² Hastalığa yakalanmamak için dikkat edilmesi gereken ilk husus temizliğe dikkat etmek ve bitlenmemektir. Hijyen şartlarının olmadığı, kalabalık, pis ortamlarda ve olağanüstü dönemlerde bu hastalığın ortaya çıkması sürpriz olmamıştır. İstanbul şehri de zor günlerin yaşandığı zamanlarda her nevi bulaşıcı hastalığı ve tabii ki, lekeli humma felaketini yaşamıştır. İstanbul, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması ve yayılması için müsait bir şehirdir. Bunun sebepleri arasında İstanbul'un Balkanlar ve Asya arasında bir geçiş noktası olması, ticarî ve coğrafi vaziyeti gelir. Ayrıca, şehirde su kaynaklarının yetersizliği, altyapı eksikliği ve koruyucu sağlık bilgilerinin halk arasında yetersiz olması gibi hususlar da önemlidir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında lekeli humma³ bütün Anadolu'yu kapsıyordu. Özellikle Osmanlı Devleti'nin en uzun yılı olarak ifade edilen 1915'te bu hastalıktan hayatını kaybedenlerin sayısı 200.000 - 300.000 arasında kabul edilmektedir. Hastalıkla mücadele etmesi için görevlendirilen doktorlar da lekeli hummanın kurbanı oldu. Savaşın en

¹ *İkdam*, 10 Nisan 1923.

² *Son Posta*, 1 Nisan 1938.

³ Metinde bazen lekeli humma bazen de tifüs ifadesi kullanılmıştır.

çok etkilenen yerlerden olan Erzurum bölgesinde 60.000'den fazla ölüm meydana geldi.⁴ Savaş esnasında tifüs felaketi, İstanbul'da da yaşandı. İstanbul şehir merkeziyle Üsküdar, Galata ve Eyüp bölgelerinde yaygın olarak görüldü. Temizliğe riayet edilmesi, bit kontrolleri, karantina uygulaması ve dezenfekte çalışmalarlarıyla ilgili çok sayıda talimat yayınlandı ve önlem alınmaya çalışıldı.⁵ Birinci Dünya Savaşı'nda diğer salgın hastalıklarla beraber hortlayan tifüs, sağlık memurlarının fedakâr çabalarıyla savaşın sonuna doğru biraz kontrol altına alınmıştır. 13 Mart 1917 tarihli bir belgeye göre, 25 Ocak - 7 Şubat 1917 tarihleri arasında İstanbul'da 192 tifüs vakası olmuş ve 21 kişi vefat etmişti. 7-13 Şubat 1917 tarihleri arasında da 99 vaka olmuş ve 6 vefat gerçekleşmişti.⁶ Böylece, 19 günlük bir sürede 291 vaka ve 27 vefat söz konusuydu. Bununla birlikte Mayıs ayında bir salgın İstanbul'u etkisi altına aldı ve vaka sayısı çok arttı. 1917 yılı Mayıs ayında İstanbul'daki lekeli humma vakası 2.226 idi. 1918 yılı Mayıs ayında ise İstanbul ve civarında 1.014 lekeli humma vakası görülmüş ve 162 vefat gerçekleşmişti. Olumsuz görülen tabloya rağmen bir yıl öncesine göre vaka sayısı hiç değilse yarı yarıya azaltılabiliştir.⁷ Bu durum kuşkusuz yetkililerin sıkı kontrolleri ve önlemleriyle sağlanabildi. İstanbul'da salgın hastalıklarla mücadele heyeti, özellikle taşradan İstanbul'a gelen yolcuların İstanbul'a bit gelmesinde önemli etken olduğunu tespit edince bu yolcuların kaldığı otellerin temizliğine özen göstermiş, otellerin bütün eşyası dezenfekte edilmek üzere tephirhaneye (buğu evi, etüv) gönderilmiştir. Temizliğe dikkat etmeyen, kurallara uymayan oteller kapatılmıştır.⁸

Mütareke dönemi İstanbul'unu kaos yılları olarak ifade etmek yanlış değildir. İstanbul aynı zamanda bir mülteciler ve muhacirler şehri haline gelmişti. Şehirde zaten var olan ve halen bir kısmı iskân edilmemiş Balkan Savaşı muhacirlerinin yanında Vilayat-ı Şarkiye mültecileri, tehirden dönen Ermeni ve Rumlar, İstanbul'a sığınmaya başlayan Bolşevik muhalifi Beyaz Ruslar, İstanbul şehrinin kaldıracabileceğinden fazla insan kitlesi oluşturmuşlardır. Altyapısı yetersiz olan İstanbul şehri bir süre sonra tekrar tanıdık bir misafirle karşılaşmıştır: lekeli humma. Nitekim, 1918 sonbaharında gazeteler bu konuyu işlemeye başlamıştır. Gazetelerde özellikle temizliğe özen gösterilmesi uyarı ve tavsiyeleri ön plana çıkmaktaydı. *İkdam* Gazetesi'nin 30 Kasım 1918 tarihli sayısında yapılan uyarılar özetle şöyleydi:⁹

⁴ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara, 2005, s. 397.

⁵ H. Özdemir, *a.g.e.*, s. 72-73.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdüriyeti (DH.İ.UM), E-29/45, lef 1/1.

⁷ *Tasvir-i Efkar*, 19 Haziran 1918.

⁸ *Tasvir-i Efkar*, 1 Temmuz 1918.

⁹ *İkdam*, 30 Teşrin-i Sani 1918.

“Şehrimizde lekeli humma yine görüldü. Harbin başından beri her kış şehrimizi ziyaret eden bu amansız hastalık yine değişik yerlerde görünmeye başlamıştır. Şimdiye kadar yapılan gözlemlere göre lekeli humma kış başında evvela tek tük görülüyor, ardından Ocak-Şubat aylarında çoğalıyor. Halkımızın şimdiden temizliğine dikkat etmesi ve yegâne sirayet vasıtası olan bitten sakınması lazımdır. Sık sık yıkanılmalı ve kalabalık ortamlara girilmemelidir.”

Başka bir gazetede ise “Lekeli Hummadan Sakınınız!” başlıklı bir haber yer almış, uyulması zorunlu hususlar şu şekilde belirtilmişti:¹⁰

“Aşağıdaki maddeler sadece sıhhi tavsiyeler değildir. Uyulması kanunidir. Aksi takdirde ceza kanununun 257. maddesi mucibince işlem yapılacaktır.

1. Kirli ve bitli gezmeyiniz.
2. Kirli ve bitli olarak toplu taşıma araçlarına binmeyiniz (Aykırı hareket edenler temizlenmek üzere hamamlara sevk edileceklerdir).
3. Kirli ve bitli olanlar toplu taşıma araçlarına ve halkın bulunduğu yerlere kabul edilemez (Kabul edenler sorumludur).
4. Kahvehane, gazino, tiyatro, sinema, han, otel vs. umumî yerlerde temizliğe dikkat edilmelidir (bu yerlerde temizliğe dikkat edilmesi mecburîdir). Bu yerler günde en az bir defa temizlenecektir. Yine, sinema ve tiyatro gibi yerler her oyunun ardından sahipleri tarafından temizlenecektir.
5. Tramvay, vapur, tünel, tren ve araba gibi toplu taşıma araçlarında verilen talimat dairesinde temizliğe riayet edilecektir.
6. Hamamcılar, hamamlarındaki takımlarını, döşemelerini ve hamamlarını daima temiz bir halde bulunduracak ve her müşterinin yıkanmasından sonra soyunup giyindiği yerleri gözden geçirecektir.
7. Dezenfekte edilmemiş kullanılmış eşyayı satmak, almak ve nakletmek yasaktır.
8. Dezenfekte edilmemiş paçavraların da nakledilmesi yasaktır.”

Mütareke döneminde alınan sıkı önlemler sayesinde korkulan olmamış ve lekeli humma salgın haline gelmemiştir. İşgal kuvvetleri kuşkusuz kendi askerlerinin de sağlığını düşündüğünden salgın hastalıklarla mücadele için sağlık görevlilerini harekete geçirmişler ve özellikle Beyaz Rus mülteciler arasında salgın hastalık sorunu yaşanmaması için aşılama faaliyetleri dâhil birçok önlem almışlardı.¹¹ Milli Mücadele’nin sona ermesinden sonra İstanbul nüfus yoğunluğu olarak biraz rahatlamış olmasına rağmen lekeli humma riski tamamen yok edilememiş ve her dönemde varlığı devam etmiştir. Nitekim, 1923 yılı başında gazetelerin tav-

¹⁰ *Atı*, 30 Teşrin-i Sani 1918.

¹¹ Bkz. Bülent Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, İstanbul, 2012, s. 97-102.

siye ve uyarıları arasında bu husus da yer almıştır. Bir haberde şu tavsiyelerde bulunulmaktaydı:¹²

“Bu hastalık bitlerden geçtiğinden evvela bitlenmemek gerekir. Üzerinde bit tespit edenler hemen elbise ve çamaşırlarını değiştirip kaynatmalıdır. Yıkamayacak elbise ve çamaşırlar sıcak ütü ile bilhassa dikiş yerlerini kuvvetle ütölemek ve saçlarını, vücudunu sabunla ve sıcak suyla yıkamak gerekir. Bununla beraber kalabalık yerlerden mümkün mertebe uzak durmak da faydalı olacaktır.”

Yine, İstanbul Vilâyeti Sıhhiye Müdüriyeti, gazetelere yaptığı açıklamada son günlerde civar ülkelerde lekeli humma vakaları görüldüğünü, İstanbul'da da tek tük vakalar tespit ettiklerini ve ahalinin dikkatli ve temiz olması gerektiğini ifade etmekteydi.¹³ Bu tek tük vakalar İstanbul'da hep var oldu ve yetkililer her seferinde temizliğe özen gösterilmesi hususunda halka uyarılarda bulundular.¹⁴ Bununla beraber, bazı vakalara tesadüf etmekle birlikte hastalık bir salgın haline gelmedi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca lekeli humma gazetelerde yazı, halk arasında sohbet konusu olmaya devam etmiş ve savaş öncesinde yine kamuoyunu meşgul etmeye başlamıştır. Alınan önlemler kapsamında bekâr odalarında ve hanlarda oturan kişilerin hamamlarda yıkanması sağlandı ve bu kişilerin elbise ve çamaşırları etüvden geçirildi.¹⁵ Ayrıca, tren, vapur ve tramvayların sık sık dezenfekte edilmesi kararlaştırıldı.¹⁶ Belediyenin planları arasında bazı hamamları kiralamak ve fakirlerin ücretsiz yıkanması da vardı.¹⁷ Lekeli humma, büyük savaş öncesinde varlığını hatırlatmakta ve gündemi belirlemek için uygun zaman ve zemini beklemekteydi.

1. İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da Lekeli Humma

Savaş, tüm ülkede ve tabii ki, İstanbul'da olumsuz etkilerini kısa sürede göstermiştir. Yaşam koşullarının zorlaştığı şehirde lekeli humma artma eğilimine girmiş ve çeşitli önlemler hayata geçmişti. 1940 yılı başlarında şehrin her tarafında bir temizlik seferberliği başlatıldı ve İstanbul'da tifüse karşı geniş kapsamlı bazı önlemler alındı. Bu önlemler özetle şöyleydi:¹⁸

“1. Son seferlerini yapan otobüsler haftada en az 3 defa belediye kontrolünde temizlenecektir. Hasta taşıyan otomobiller hastaneden dönerken muhakkak dezenfekte edilecektir.

¹² *İkdam*, 2 Şubat 1923.

¹³ *Tasvir-i Efkâr*, 4 Şubat 1923.

¹⁴ *Cumhuriyet*, 10 Kanun-ı Sani 1928.

¹⁵ *Akşam*, 25 Mart 1938.

¹⁶ *Akşam*, 27 Mart 1938.

¹⁷ *Akşam*, 24 Ağustos 1938.

¹⁸ *Haber Akşam Postası*, 30 İkinci Kanun 1940.

2. Bitlileri temizlemek için Balat ve Kasımpaşa'da bugünlerde halk hamamları açılacaktır. Kazalardaki bit muayeneleri şehrin en ücra yerlerine kadar yapılacaktır.

3. Kapalıçarşı'da eski eşyaların satıldığı bitpazarı kaldırılarak yerine belediyenin kontrolü altında çağdaş ve temiz bir pazar kurulacaktır.

4. Seyyar esnafın hastalıkların naklinde oynadıkları rol dikkate alınarak, birkaçının bir araya gelerek dükkân açmaları teşvik edilecektir.

5. Belediye hasta nakil ve etüv otobüsleri satın alarak sıhhi imdat kadrosunu genişletecektir.

6. Belediye doktorlarının kontrolleriyle bulaşıcı hastalıklar tespit edilmeye çalışılacaktır.”

Ayrıca, nakil vasıtaları, sinemalar ve mektepler dezenfekte edildi.¹⁹ Dezenfekte edilen arabalara temiz olduğuna dair bir belge yapıştırılacaktı. Bu belgesi olmayan arabaların kontrol edilmediği düşünülerek seferlerden men edilmesi kararlaştırılmıştı.²⁰ Okullarda alınan önlemler kapsamında ise öğrencilerin saçlarının 3 numara makine ile kesileceği açıklandı. Sıhhiye Müdürlüğü, ilk ve orta mekteplere gönderdiği bir tamim ile öğrencilerin temizlik durumunun öğretmenler tarafından takip edilmesini istemişti. Üzerinde bit bulunan öğrenciler temizliğe gönderilecekti. Bu öğrencilerin ev adresleri Maarif Müdürlüğü aracılığıyla Sıhhiye Müdürlüğü'ne bildirilecek ve bu adreslerdeki vatandaşlar halk hamamlarına sevk edilirken evdeki eşyalar etüvden geçirilecekti.²¹

Üstü başı kirli insanların yıkanması için şehrin 6 semtinde hamam açılırken, kadın hamamlarını kontrol üzere belediye ebeleri bit mücadelesine memur edildi. Bitli insanları tespit etmek üzere Galata, Eminönü, Fatih, Eyüp ve Üsküdar semtlerinde oluşturulan ekipler her gün saat 13.00 - 21.00 arasında bekâr odalarını, esnaf kahvehanelerini ve hanları araştırarak; kirli ve bitli kimseleri polis marifetiyle hamamlara sevk ettiler. Ayrıca, belediye halkı bilinçlendirmek için her yere tifüsle ilgili duvar ilanları asmıştı.²²

Belediyenin fakir halkın yıkanması için Balat ve Kasımpaşa'da açtığı halk hamamları çok ucuz olduğu için rağbet görmüştü. Talep olduğundan belediye, Üsküdar ve Küçükpazar'a da 2 halk hamamı açmayı programına aldı. Hamamlara gelenlerden üstü başı çok kirli olanların çamaşır ve elbiseleri mecburi olarak etüvden geçiriliyordu.²³ 1940 yazında Balat ve Kasımpaşa'daki 2 halk hamamı tadilat için kapandı. Bu halk hamamlarında 21 Nisan - 15 Temmuz 1940 tarihleri arasında 20.000'den

¹⁹ *Haber Akşam Postası*, 1 Şubat 1940; *Akşam*, 1 Şubat 1940.

²⁰ *Haber Akşam Postası*, 4 Şubat 1940.

²¹ *Akşam*, 13 Şubat 1940.

²² *Akşam*, 20 Şubat 1940.

²³ *Akşam*, 20 Mayıs 1940.

fazla kişi yıkanmıştı.²⁴ Söz konusu hamamların bir an önce açılması için basın, sürekli yetkililere uyarıda bulunmuştur.

Bazı çabalara karşın yetkililerin önlemleri tifüs kontrol altına almaya yetmemiş ve esasında 1939 yılından beri tifüs artma eğilimine girmişti. 1939'da ülke çapında vaka sayısı 436 iken, 1942'de 2 kattan fazla artarak 920 olmuştu.²⁵ Tifüs, İkinci Dünya Savaşı yıllarında özellikle sosyo-ekonomik şartların olumsuz etkilerinin görüldüğü ve pahalılığın zirve yaptığı 1942-1943 yıllarında varlığını iyice hissettirdi. Ekonomik politikaların etkisiyle gelir dağılımının bozulması, fakirliğin yaygınlaşması, temel tüketim mallarında yaşanan kıtlık, toplumun geniş kesimlerinin yetersiz beslenmesi ve hijyen şartlarında yaşanan olumsuzluklar tifüs hastalığının hızla artmasına yol açmıştı.²⁶ Hastalıkla daha kesin, kararlı mücadele ve sonuç elde etmek için lekeli humma aşısının yapıldığı Almanya'ya hükümet tarafından uzman doktorların gönderilmesi kararlaştırıldı. Nitekim, İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilen 18 Ağustos 1942 tarihli bir kararname ile Prof. Dr. Kemal Plevnelioğlu, lekeli humma aşısı hakkında tetkikat yapmak üzere gönderildi.²⁷ Aynı tarihli başka bir kararnameyle Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Aşı ve Serum Şubesi mütehassıslarından Dr. Niyazi Erzin'in de lekeli humma aşısını incelemek üzere yine Almanya'ya gitmesine karar verildi.²⁸

2. Lekeli Humma'nın 1943 Yılında İstanbul'da Salgın Haline Gelmesi

Lekeli humma bir süredir Türkiye'nin gündemine girmiş bir hastalıktı. Münferit vakalar olarak gözüken lekeli humma vakaları 1935-1936-1937-1938 yıllarında ortalama 485 iken, 1939-1940-1941-1942 yılları vaka ortalaması 764 olarak gerçekleşmişti.²⁹ Yıllara bakıldığında hemen dikkati çeken husus savaşın başlamasıyla bu hastalığın arttığı şeklindeydi. Zor dönemlerde ilk ortaya çıkan hastalıklardan biri lekeli hummaydı. 1943 yılında yine tüm yurttaki etkili oldu ve özellikle İstanbul için korkulan gelişmeler yaşandı. 1942 yılında şehirde büyük artış gösteren tifüs 1943'te endişe veren bir noktaya geldi. İstanbul'da 1943 yılı Ocak ayında 167 olan vaka sayısı, Şubat'ta 269 ve Mart'ta 693 olarak gerçekleşti.³⁰ 1943 yılı ilkbaharında bir salgın tehlikesinin olduğu belli olmuştu ve bu mücadelede hükümete, belediyeye, sivil kuruluşlara, basına ve halka büyük görevler düşmekteydi.

²⁴ *Akşam*, 21 Ağustos 1940.

²⁵ Ekrem Kadri Unat, "1943 Yılı Türkiye'sinde İstanbul Belediye Darülacezesi", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 7, İstanbul, 1998, s. 193.

²⁶ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul, 2007, s. 364.

²⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer No: 99.77.1., Bkz. Ek 1.

²⁸ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer No: 99.76.14.

²⁹ *Tifüs Mücadelesinin Ana Hatları*, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından, No: 95, Ankara, 1943, s. 3.

³⁰ Aşlı Cihangiroğlu, "Türkiye'de Tifüs Salgını ve Salgınla Mücadelede Bir Örnek: İstanbul 1943", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 295, Temmuz, 2011, s. 46.

2.1. Hükümetin ve İstanbul Belediyesi'nin Aldığı Önlemler

İstanbul'daki cezaevlerinde tifüs görülmesi üzerine buralarda önlemler alınmış ve karantina uygulanmıştı. Alınan önlemler sonuç vermiş ve tifüs büyük ölçüde önlenmişti. Nitekim Vilâyet Hıfzıssıhha Komisyonu, 3 Mayıs 1943'te yaptığı açıklamayla İstanbul cezaevinde karantinanın kalkması, Üsküdar cezaevinde kısa süre daha devam etmesi kararını verdi.³¹ İstanbul Sıhhiye Müdürü Dr. Şuayip Barım, her bitte tifüs mikrobu bulunmadığı bununla birlikte en iyi çözümün bitlenmemek olduğunu belirtmekte ve bunun için lüzumsuz yere toplu taşıma araçlarına binilmemesini tavsiye etmekteydi.³² Hapishanelerde yapılan incelemelerde yeni vaka tespit edilmemesi üzerine Mayıs ayı sonuna doğru karantina uygulamasına son verildi.³³

1943 yılının ilk aylarında tifüs vakalarında adeta bir patlama yaşanması Meclis'te konunun hararetle bir şekilde gündeme gelmesine neden oldu. Bütçe görüşmeleri esnasında Sıhhiye Vekili Hulusi Alataş, bu konuyla ilgili bilgi vermiştir. Buna göre, hamamlar açılmış, fakir halka sabun dağıtılmış, hatta muhtaç kimselere çamaşır bile verilmişti. Tifüs meselesiyle ilgili söz alan bazı milletvekilleriye buğu sandıklarından yeterince istifade edilemediği şeklinde eleştiriler getirmişler ve mecliste kısa süren gerginlik yaşanmıştı.³⁴

İstanbul'da polis özellikle Sirkeci ve Galata bölgesinde başıboş dolaşan çocukları toplayarak yıkatmak üzere hamamlara sevk etmeye başlamış, çocukların kaçmaması için polis kontrolünde ve kordon altında sevkiyat yapılmıştı. Üstü başı kirli kimseler de hamama gönderilmişler ve evlerindeki eşyaları etüvden geçirilmişti. Haziran başından itibaren yeni bütçe tatbik edileceğinden tifüs mücadelesinin hızlanacağı beklenmekteydi.³⁵

İstanbul'daki gelişmelerin tehlike arz etmesi üzerine Sıhhiye Vekâleti, İstanbul'da alınacak önlemleri yerinde incelemek üzere Vekâlet Sarî Hastalıklar Mücadele Müttehassısı Dr. Mukdim'i İstanbul'a gönderdi.³⁶ Sıhhiye Müdürlüğü emrine 12 polis verilirken, bitlilerin eşyalarını nakletmek üzere yeteri kadar kamyon tedarik edileceği açıklandı. Nakil vasıtalarında temizlik faaliyeti başlarken ilk olarak Şirket-i Hayriye İdaresi bütün iskelelerindeki bekleme salonlarının biti öldürücü maddelerle temizlenmesi için harekete geçmişti.³⁷

Bu dönemde tifüs İstanbul'da bir salgın tehlikesi haline gelmiş olmakla birlikte Türkiye'nin değişik vilayetlerinde de ciddi bir artış olmuş ve genel bir mesele şeklini almıştı. Bunun için, 14 Haziran tarihinde Ankara'da "Ti-

³¹ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1943.

³² *Vakit*, 25 Mayıs 1943.

³³ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1943.

³⁴ *Vatan*, 26 Mayıs 1943.

³⁵ *Akşam*, 28 Mayıs 1943, Bkz. Ek 2.

³⁶ *Akşam*, 29 Mayıs 1943.

³⁷ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1943.

füs Mücadele Kongresi"nin toplanmasına karar verildi. Kongreye katılmak üzere bütün vilayetlerin Sıhhiye müdürleri ve doktorlar davet edildi.³⁸

Belediye, tam bir bit yuvası olan paçavraların toplattırılıp yakılarak imha edilmesi için hazırlık yapmaktaydı.³⁹ Hıfzıssıhha Kanunu ve Belediye Zabıtası Talimatnamesi hükümlerine göre yiyecek maddesi satanlarla, berber, garson, hamal, arabacı vs. meslek ve sanat erbabının sıhhat vesikaları ve muayene cüzdanları sıkı muayeneden geçirilmeye başlandı. Haziran başı itibarıyla İstanbul'da 60 hapisanede olmak üzere 395 vaka tespit edilmişti.⁴⁰ Tifüsü önlemek için alınacak önlemler kapsamında tren ve vapurlardan çıkan yolcuların sıhhi bir muayeneden geçirilmesi için istasyonlarda "*sıhhat odaları*"nın⁴¹ kurulması kararlaştırıldı. Yolcular önce burada muayene edileceklerdi. Böylece hastalıklı görülenler hastanelere, pis olanlar hamamlara sevk edilmeden önce şehre sokulmayacaklardı.⁴²

Tifüs, yetkilileri o kadar endişelendirmişti ki -haklı olarak- vilayet bütçesindeki 19.000 liralık bulaşıcı hastalıklarla mücadele tahsisatının tamamını tifüs mücadelesine ayırdılar. Bu tahsisatın yetmeyeceği açık olduğundan bütçedeki diğer bazı kalemlerden bir miktar daha para aktarılmasına karar verildi. Ücretsiz hamamlara verilen sabun masrafının 5.000 lira olan tahsisatı da yükseltildi. Tifüsün ülke çapında bir problem olması üzerine hükümet aldığı bir kararla her vilayet, ihtiyaca göre nakdi yardımda bulunma kararı aldı.⁴³ İstanbul Sıhhiye Müdürlüğü, bittin korunma çarelerini gösteren resimli broşürler hazırladı. Bunların parasız olarak halka dağıtılması kararlaştırılmıştı.⁴⁴ Sıhhiye Vekâleti'nin Almanya'ya sipariş ettiği 50 adet etüv makinesinin 14'ü İstanbul'a getirildi.⁴⁵

Vali ve aynı zamanda Belediye Başkanı olan Dr. Lütfi Kırdar başkanlığında toplanan Vilayet Hıfzıssıhha Meclisi toplantısında tifüsle mücadele kapsamında çok önemli bazı kararlar alındı. Bu kararlar şöyleydi:⁴⁶

1. "*Şehirde toplanan ve depolara kaldırılan paçavralar hemen yakılarak imha edilecektir.*
2. *Mahalle aralarında kullanılmış eşya satışı yasaklanmıştır. Eski eşyaların satışı için belirli yerler gösterilecek ve eşyalar etüvden geçirilecektir.*

³⁸ *Vatan*, 30 Mayıs 1943.

³⁹ *Akşam*, 2 Haziran 1943.

⁴⁰ *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1943.

⁴¹ Bir belgede Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin hazırladığı "*Temizlenme İstasyonu Projesi*" tespit ettim. Bu proje yolcuların temizlenmesi için mi hazırlanmıştır emin değilim. Lakin, lekeli humma ile mücadele kapsamında düşünüldüğü bellidir ve Mayıs 1943'te Başvekâlete sunulmuştur. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10., Yer No: 177.224.1., Bkz. Ek 3.

⁴² *Vakit*, 5 Haziran 1943.

⁴³ *Vatan*, 6 Haziran 1943.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1943.

⁴⁵ *Akşam*, 7 Haziran 1943.

⁴⁶ *Akşam*, 8 Haziran 1943; *Vakit*, 8 Haziran 1943.

3. 3. sınıf sinemalar 1 ay süreyle kapatılacaktır. 1. ve 2. sınıf sinemalar devamlı seans yapmayacaklardır. Her seans arasında 1 saat zaman olacak, bu müddet zarfında sinemalar havalandırılarak dezenfekte edilecektir.

4. Pis kahvehaneler derhal kapatılacaktır.

5. Kahvehanelerde, iskelelerde ve vapurlarda birtakım adamların otel gibi yattığı tespit edilmiştir. Bunlar kati surette yasaklanmıştır.

6. Tephirhanelerin ve etüv makinelerinin sayısı ihtiyaca göre arttırılacaktır.”

Hıfzıssıhha Meclisi'nin kararı hemen uygulanmak üzere bütün kaza kaymakamlıklarına ve Emniyet Müdürlüğü'ne tebliğ edildi. Ayrıca karar gereğince 3. sınıf 25 sinema 1 ay müddetle kapatıldı.⁴⁷

Basının şehre gelenlere kısıtlama getirilmesi teklifi birçok uzman tarafından desteklenmekteydi. Bir sağlık uzmanı gazeteye yaptığı açıklamada, taşradan gelenlerin yanında hasta olmadıklarına dair belge getirmelerinin düşünülmesi gerektiğini ifade etmişti.⁴⁸

Tifüsle mücadele kapsamında oluşturulan 3 ayrı heyetin Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar mıntıklarında çalışmalarını yürütmesi kararlaştırıldı. Bu arada yapılan incelemeler sonunda tifüsün en çok Eminönü ve Fatih ilçelerinde görüldüğü anlaşılmıştı. Şirket-i Hayriye vapurlarında ekiplerin çalışmaları iyi sonuçlar verdi. Bir süredir kamaralar ve güvertelerdeki kanepeler mazotlu ve kaynar suyla temizlenmekteydi ve yaklaşık bir aydır bu vapurlarda bite rastlanmamıştı.⁴⁹

Sihhiye Vekâleti'nin aldığı bir karar tifüsle mücadelede daha kesin ve kararlı adımların atılacağını ve basındaki bazı eleştirilerin dikkate alındığını göstermektedir. Buna göre, tren, otobüs ve diğer nakil vasıtalarıyla seyahat edeceklere şehre girmeden önce hamamlarda yıkanma mecburiyeti getiriliyordu. Bu yolcuların elbiseleri buğu makinesinden geçirilecek ve kendilerine “şehre girebilir” belgesi verilecekti. Ancak bu belgeye sahip olanların şehre girmesine izin verilmesi planlanıyordu.⁵⁰ Hatta, taşradan gelen yolcuların temizlik vesikası göstermemesi halinde tren, vapur vs. toplu taşıma araçlarında kendilerine bilet verilmemesi, düşünülen bir başka önlemdi.⁵¹ Ayrıca, halkı bilinçlendirmek için Sihhiye Vekâleti'nin hazırladığı tifüsü anlatan afişler tramvay, vapur, tren vs. umumî yerlere asıldı.⁵²

İstanbul'da her geçen gün tifüsle mücadele yoğunlaşmakta ve yeni önlemler alınmaktaydı. Bu kapsamda binlerce kişi hamamlara götürülerek yıkatıldı. Galata köprüsünün iki yakasında tertibat alan polisler üstü başı pejmürde görünenleri derhal hamama götürmeye başlamıştı. Bu görevi ifa

⁴⁷ *Akşam*, 9 Haziran 1943.

⁴⁸ *Akşam*, 9 Haziran 1943.

⁴⁹ *Akşam*, 10 Haziran 1943.

⁵⁰ *Vakit*, 11 Haziran 1943.

⁵¹ *Akşam*, 14 Haziran 1943.

⁵² *Akşam*, 11 Haziran 1943.

eden polislerin sağlık önlemi için saçlarının kesilmesi mecburiyeti getirildi. Ayrıca, İstanbul'daki bütün işçiler, hamallar ve resmî dairelerdeki müstahdemlerin saçlarının 3 numara makine ile kesilmesi ve üst başlarının her gün kontrolü kararlaştırıldı. Evsiz barksız kişilerin sokaklardan toplanarak kendilerine geçici barınak gösterilmesi planlanırken belediye, yaz mevsimi dolayısıyla bedava halk plajları açmayı ve denize girme olanağı sağlamayı düşünüyordu. Evlerin ani kontrolü de aralıksız sürdü.⁵³

Lekeli humma konusunda halkı bilinçlendirmek için uzmanlar gazetelere beyanat verdi ve radyoda konuşmalar yaptı. Bu kişilerden birisi olan Ord. Prof. Dr. Tefik Sağlam, İstanbul Radyosu'nda yaptığı konuşmasında hastalıkla ilgili şunları söylemiştir:⁵⁴

“Tifüs bir virüsün yaptığı şiddetli bir hastalıktır. 1919-1922 yılları arasında Rusya'da 21 milyon kişi tifüse yakalanmış ve bunun 3 milyonu ölmüştür. Birinci Cihan Harbi'nde ordumuzda 94.000 kişi tifüse tutulmuş, bu kişilerden 26.000 hasta ölmüştür. Bu rakamın içinde sivil halkın tifüse verdiği kurbanlar dâhil değildir. Tifüs mücadelesinde 3 esas önemlidir:

1. Tifüse yakalananları bulmak, biten temizleyerek tedavi altına almak.
2. Tifüslü hastanın hastalığı nereden aldığını araştırmak.
3. Tifüs mücadelesi bit mücadelesidir. Biti yok etmek için temizlik şarttır.

Tifüse karşı önlem arasında aşı da vardır. Fakat temininde zorluk vardır. Aşının tedavisi % 100 olmamakla beraber, aşılananlar hastalığı hafif atlatır.”

Sıhhiye Vekâleti, Sıhhiye Müdürlüğü teşkilatında çalışan memurlara lastik çizme ve kauçuk gömlek vererek hastalığa karşı önlem almak istemiştir. Yapılan bir açıklamada ise İstanbul'da 1.500 kişiye aşı yapıldığı ifade edilmiştir.⁵⁵

Ankara'da Tifüs Kongresi yapılması kararlaştırılmıştı. Bu kongrenin hedefi, lekeli hummanın 1943 yılı sonbahar ve kışında bir salgın haline gelmesini önleyecek tedbirleri almaktı.⁵⁶ Sonuçta, Ankara'da 14-17 Haziran tarihleri arasında toplanan ve 4 gün devam Tifüs Kongresi sonrasında Sıhhiye Vekili Dr. Hulusi Alataş başkanlığındaki Tifüs Mücadele Komisyonu bazı önemli kararlar vermiş ve mücadelede yeni esaslar tespit edilmişti. Bu kararlar şöyleydi:⁵⁷

“- Yatılı okullarda duşlu veya kurnalı hamam bulunması mecburidir. Talebeler bit kontrolüne tabi tutulacaktır.

⁵³ *Vakit*, 14 Haziran 1943; *Vatan*, 15 Haziran 1943.

⁵⁴ *Vatan*, 18 Haziran 1943.

⁵⁵ *Vakit*, 19 Haziran 1943.

⁵⁶ *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1943.

⁵⁷ *Akşam*, 20 Haziran 1943.

- Müstahdem veya işçi topluluğu olan yerlerdeki kontrolden müdürler sorumludur.
- Bütün cezaevlerinde kâfi miktarda yıkanma yeri olacaktır.
- Devlete, şirkete ve hususî şahıslara ait her türlü nakil aracı sık sık temizlenecek.
- Han, otel, pansiyon gibi misafir yerleri; sinema, tiyatro, kahvehane ve gazino gibi topluluk yerlerinin bitli şahısları kabulü yasaktır. Buraları sürekli temizlenecektir.
- Fakir, yersiz, yurtsuzlar ve göçebeler gibi temizlik imkânı olmayanların temizliği yaptırılacaktır. Temizlikler belediyece ücretsiz yapılacaktır.
- Köylerde şimdilik her köye bir buğu sandığı veya buğu bidonu yaptırılması mecburiyeti getirilecektir.”

Ankara’da alınan bu kararlar 18 Haziran 1943’te başvekil imzasıyla vekâletlere, müstakil makamlara ve neşriyat müdürlüklerine de gönderilerek lekeli humma mücadelesinde ciddi ve elbirliğiyle çalışma istendi.⁵⁸ “Tifüs Mücadelesinin Ana Hatları” adlı yayımla mücadeleye ait mesai planı ayrıntılı olarak açıklandı.⁵⁹ Bu mücadele planında vekâletlere önemli görevler düşüyordu. Örneğin; Ticaret vekâleti, sabun fiyatlarının ucuzlatılmasının teminine, fakir halka, dar ve değişmez gelirlilere verilecek maddeler arasında sabunun ilavesine ve mücadelede çalıştırılan motorlu vasıtalara benzin teminine çalışacaktı. Ziraat vekâletiyse ihtiyaç olan odun ve odun kömürünün halk tarafından ucuz ve kolay tedariki için tedbirler alacaktı.⁶⁰ Ankara’daki toplantıya katılmış olan İstanbul Sıhhiye Müdürü Dr. Şuayip Barım yaptığı açıklamada tifüs mücadelesinin 4 ana esasa bağlandığını ifade etmiş ve bu esasları şöyle sıralamıştı:⁶¹

- Halkın bittin temizlenmesi
- Hastanın ve hastalık ortamının temizlenmesi
- Hastanın tecridi ve tedavisi
- Aşı

Yine, toplantıda alınan karar gereği bundan sonra belediye, temizlik işleriyle; hükümet doktorları, hastalığın tedavisi ve takibiyle meşgul olacaklardı.

Bu dönemde sabunun ham maddelerinden zeytinyağı fiyatlarının çok artmış olması, sabun fiyatını oldukça pahalı hale getirmiş,⁶² özellikle fakirler için sabun temini önemli hale gelmişti. Tifüsün yayılma potansiyeli olan toplu taşıma araçlarının temizliği çok önem arz etmekteydi ve bunların temizliği için her yeni tecrübeden yararlanılmaktaydı. Nitekim amonyak buharının

⁵⁸ BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer No: 15.84.32.

⁵⁹ Tifüs Mücadelesinin Ana Hatları, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından, No: 95, Ankara, 1943.

⁶⁰ Tifüs Mücadelesinin Ana Hatları, s. 11.

⁶¹ Vatan, 20 Haziran 1943.

⁶² M. Metinsoy, a.g.e., s. 368.

bitlere karşı etkili olduğunun tespit edilmesiyle, tramvay arabalarının her uzun seferden sonra amonyak buharıyla temizlenmesi kararlaştırıldı.⁶³

Yapılan değerlendirme ve istatistikî veriler özellikle İstanbul'a dışarıdan gelenler ve şehirde başıboş dolaşan kişilerde tifüs vakası olduğunu göstermekteydi. Bu bakımdan şehirdeki işsiz güçsüzleri tespit edip toplayarak Süleymaniye'deki medreseye götürme kararı alındı. Taşralı olanlar buradan memleketlerine sevk edileceklerdi. Tifüs, kuşkusuz sadece İstanbul ve Türkiye'de etkili olan bir salgın değildi. Savaş bölgelerinin her yerinde ve özellikle Balkanlar'da büyük facia yaşanmaktaydı. Yugoslavya'daki tifüs salgınının önüne geçilemediğinden taşrada bazı yerleşim yerleri ve köyler ateşe verilmiş, yakılmıştı.⁶⁴ İşsiz güçsüzlerin toplanacağı Süleymaniye'deki medrese için hızlı bir tadilat süreci başladı. Buraya toplanacak kişiler yıkılacak, elbiseleri etüvden geçecek ve taşralı olanlar memleketlerine gönderilecekti. İstanbullu olan düşkün durumdakiler Darülaceze'ye yerleştirilecek, sağlam olanlar ise şehir dışında yol inşaatlarında mecburi çalışmaya tabi tutulacaklardı.⁶⁵ İstanbul'a dışarıdan gelenler genellikle Galata ve Sirkeci semtlerinde ikamet etmekteydiler. Yapılan tahmine göre, taşradan her gün 400-800 arasında yeni gelen vardı. Bu arada potansiyel tifüs yayılma alanı olan hapisanelerde, dışarıdan yeni gelen mahkûmlar vasıtasıyla tekrar vakalar görülmüşse de alınan sıkı önlemlerle hastalığın önüne geçilmişti.⁶⁶

Vali Lütfi Kırdar, tifüsün artması üzerine her gün yeni önlemler almak ve açıklamak zorunda kalmıştır. Kırdar'ın açıklamasına göre, resmî daire, okul, sinema ve tiyatroların hepsi temizlenecekti. Temizlik imkânına sahip olmayan kişiler zorla hamama götürülmeye devam edilecekti ve bu kirli kişileri tanıyan ve görenlerin hemen zabıtaya haber vermesi isteniyordu.⁶⁷ Sinemalarda ve otomobillerde kadife veya kumaş koltukların kullanılması yasaklandı. Bu koltukların deri veya muşambadan olması için talimat verildi.⁶⁸ Mahalle aralarında eskicilerin dolaşması, eski eşya alım-satımı yasaklanmıştı.⁶⁹ Buna rağmen, bu kuralı uygulamak kolay olmadı. Zira, mahalle aralarında gezmeye devam eden eskiciler, kendilerine sorulduğunda şişe, teneke ve demir eşya almak için gezdiklerini ifade etmekteydiler. Yaşanan bir başka problem ise hastalıkla mücadele kapsamında temizlik işlerinde çalışacak işçi tedarikindeydi. Temizlik işleri için işçiler yüksek yevmiye talep ediyorlardı.⁷⁰ Temizlik işçileri için tahsisat ayrılmasına, 45 lira

⁶³ *Akşam*, 22 Haziran 1943.

⁶⁴ *Akşam*, 23 Haziran 1943.

⁶⁵ *Akşam*, 26 Haziran 1943.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1943.

⁶⁷ *Akşam*, 25 Haziran 1943.

⁶⁸ *Vatan*, 27 Haziran 1943.

⁶⁹ *Akşam*, 29 Haziran 1943.

⁷⁰ *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1943.

aylık ve her gün yemek verilmesine rağmen istenilen işçi sayısı temin edilemiyordu. Bunun en büyük nedeni dışarıda işçi yevmiyesinin 3 lira olmasıydı. Yani, dışarıda çalışacak bir işçi belediyenin teklif ettiği maaşın 2 katını kazanabiliyordu.⁷¹ Belediye, her şeye rağmen eldeki imkânlarla şehrin temizliğini sağlamaya çalışmıştır. Nitekim, 30 Haziran gecesinden itibaren şehrin bütün sokaklarının yıkanacağı açıklandı.⁷²

İstanbul'da olan işsiz güçsüzlerin bir kısmının yol inşaatlarında çalıştırılması kararlaştırılmıştı. Bunlardan ücret karşılığında, fabrikalarda yararlanma düşüncesi ortaya çıktı. Asıl problem yaşı küçük evsiz barksızların ne olacağıydı. Bu çocuklardan yaşı 7 - 14 arasında olanların Ziraat Vekâleti Enstitülerine gönderilmelerinin bir çözüm olabileceği düşünüldü. Böylece, hem sefaletten kurtulacaklar hem de tahsillerine devam edebileceklerdi.⁷³

Sıhhiye Vekâleti, 24 Haziran 1943'te bir tebliğ yayınladı. Bu tebliğ ile şu kanunî yükümlülükler hatırlatılmaktaydı:⁷⁴

1. *Doktorlar tespit ettikleri veya öğrendikleri lekeli humma vakalarını hemen yetkililere bildireceklerdir.*

2. *Şüpheli vakaların da haber verilmesi kanunen mecburi olduğundan yüksek ateşi 3 gün devam eden şüpheli hastalıkların da hemen bildirilmesi icap eder.*

3. *Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun 61. maddesi mucibince hastalıkları haber vermekle mükellef olanların görevlerini yapmamaları halinde hemen tahkikat yapılarak mahkemeye verileceklerdir.*

İşçi sayısı çok olan müesseselerde temizlik şartlarının oluşturulması talimatı verilmişti. Yapılan açıklamada, bu kurumlarda duş tesisatlarının yapıp yapılmadığının kontrollerine 15 Temmuz'dan itibaren başlanacağı bildirildi. Duş ve temizlik şartlarına sahip olmayan müesseseler hakkında işlem yapılacaktı.⁷⁵

Süleymaniye medresesinde evsizlerin toplanmasıyla ilgili Temmuz ayının ilk günlerinde bazı bilgiler verilmeye başlandı. Yapılan açıklamada, medreseye 5 Temmuz itibarıyla 180 kişi toplandığı, bunlardan 50 kişinin memleketlerine sevk edildiği ifade ediliyordu. Diğerlerinden ise 67 kişi ailelerinin teminat vermesi üzerine serbest bırakılmıştı ve halen medresede bulunduranların sayısı 63 idi.⁷⁶

Maarif Vekâleti'nin yayınladığı tebligata göre okullarda çocuklar her sabah muayeneye tabi tutulacak, bitli çocukların saçları muhakkak 3 numaralı makine ile kesilecek ve evlerinde fennî temizlik yapılacaktı. Bit-

⁷¹ *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1943.

⁷² *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1943.

⁷³ *Son Posta*, 3 Temmuz 1943.

⁷⁴ *Son Posta*, 4 Temmuz 1943; *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 108, İlk Kanun 1943, s. 793-794.

⁷⁵ *Son Posta*, 8 Temmuz 1943.

⁷⁶ *Vatan*, 6 Temmuz 1943.

li çocuklar okula kabul edilmezken, yatılı talebelerin yatakhaneleri düzenli kontrol edilecekti. Ayrıca, okullarda lekeli humma hastalığıyla ilgili konferansların verilmesi kararlaştırılmıştı.⁷⁷

Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından hazırlatılan tifüs mücadelesi-ne ait film 14 Temmuz 1943'te saat 11.30'da gazetecilere gösterilmişti. 15 dakika süren ve başarılı bulunan filmde temizliğin lüzumu anlatılmakta, hastalığın bit vasıtasıyla nasıl geçtiği ve aşı çalışmaları hakkında bilgi verilmekteydi.⁷⁸

Yaz mevsiminde trenlerde yolcu adedinin fazla olmasından dolayı bitli kimselerin hastalık nakletmeleri kolaylaşmıştı. Devlet Demiryolları bu vaziyeti göz önünde tutarak, üstü başı kirli kimselerin halkla temasını kesmek üzere bu kişilerin bindiği 3. mevki vagonları imkân nispetinde yük katarlarına bağlamaya başladı.⁷⁹

Alınan önlemler Temmuz ayının ikinci yarısında olumlu sonuçlarını göstermiştir. Temmuz ayının 2. yarısında bütün yurttaki vaka sayısı 133 iken bunların 49'u İstanbul'a aitti. Haziran ayına göre, vaka sayısında ciddi bir azalma olmuştu.⁸⁰

İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Lütü Kırdar, Eylül ayında yaptığı açıklamada, tifüs mücadelesi kapsamında 100.000 kişinin hamamlarda zorla yıkatıldığını ve bu işle meşgul olan belediye zabıtasının mevcudunun ise 210 kişi olduğunu belirterek, önemli bir iş başardıklarını vurguluyordu.⁸¹

Eylül ayına gelindiğinde tifüs salgını bir ölçüde kontrol altına alınabilmiştir. Sıhhiye Vekili Dr. Hulusi Alataş hastalıkla ilgili bilgi vermiş, Türkiye'de tifüs mücadelesinin 1937 yılında İspanya iç savaşı esnasında başladığını ve 1939'dan itibaren hız verildiğini ifade etmiştir. Dr. Alataş'ın açıklamasına göre, Eylül'ün ilk yarısında ülkede 48 vaka görülmüştü ve bunlardan 7'si İstanbul'a aitti. Dr. Alataş, yine de sonbaharda tifüsün artması ihtimaline karşı vilayetlerin ve belediyelerin aralıksız mücadeleye devam etmesini istemiş, temizlenmek ve bitleri yok etmenin şart olduğunu belirtmiştir.⁸² Lekeli humma hastalığıyla ilgili tecrübeler ve istatistikler göstermekteydi ki, elbise ve çamaşırın az değiştirildiği ve az yıkanıldığı kış mevsiminde bu hastalıkta artış meydana geliyordu.⁸³ Bu açıklamalara rağmen, yetkililer özellikle İstanbul'daki tehlikenin nihayet büyük ölçüde geçtiğini düşünmüş olmalı ki, bit ve temizlik ekip-leri kaldırıldı. Nitekim artık bitli olanların hamama sevkleri, evlerde yapılan kontroller ve eşyaların etüve gönderilmesi uygulamasından vazgeçil-

⁷⁷ *Ulus*, 7 Temmuz 1943.

⁷⁸ *Son Posta*, 15 Temmuz 1943.

⁷⁹ *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1943.

⁸⁰ *Vatan*, 2 Ağustos 1943.

⁸¹ *Son Telgraf*, 17 Eylül 1943.

⁸² *Vatan*, 17 Eylül 1943.

⁸³ *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 106, Mayıs, 1943, s. 539.

diği ifade edildi.⁸⁴ Dr. Hulusi Alataş, 1943 yılında Ocak ayından Eylül'e kadar 8 ay içinde bütün memlekette 3.788 vaka görüldüğünü, bunun 856'sının İstanbul'a ait olduğunu açıkladı.⁸⁵

Süleymaniye Medresesi'nde yersiz yurtsuz ve dilenci gibi kişiler toplanmakta ve şehir dışına sevk edilmekteydi. Haziran ayı sonunda başlayan bu uygulamada 3 ay içinde yaklaşık 900 kişi şehir dışına gönderilmişti.⁸⁶ Lakin İstanbul'a gelişlerin önlenemediği veya gidenlerin bir süre sonra döndüğü düşünüldüğünde bu önlemin arzu edilen neticeyi getirdiği söylenemez.

İstanbul'un 1943 yılı ilkbaharı ve yazında ciddi bir salgın tehlikesi atlattığı kesindi. Sonbahar geldiğinde tehlikenin azaldığını ifade etmek ve daha ümitli olmak için yeterli istatistikî bilgi mevcuttu. 17 Ekim 1943 tarihli bir gazete haberinde, İstanbul'da 23 Eylül'den beri tifüs vakası görülmediği yazılmaktaydı.⁸⁷ Buna rağmen, artık savaş müddetince tifüsün İstanbul ve Türkiye gündeminden düştüğü söylenemezdi. Nitekim 1944 ve 1945'te mücadele devam etmiştir.

2.2. Üstü Başlı Kirli Görünen Kişilerin Muayenesi ve Hamamlara Götürülmesi

Lekeli humma ile mücadelenin en önemli adımlarından birisi temizlik ortamının sağlanmasıydı. Vilâyet Sıhhiye müdürünün açıklamasına göre, üstü başlı kirli ve bitli olduğu tespit edilen kişiler polis marifetiyle ücretsiz yıkanmak üzere hamamlara götürülmeye başlanmıştı. Ayrıca, görevlendirilen berberler bu kişilerin saç ve sakallarını kesmekteydiler.⁸⁸ Oluşturulan ekipler tarafından yollarda muayene uygulaması başlatılmıştı. Bu muayenelerde bit tespit edilen erkekler saçları kesilerek⁸⁹ hamama gönderilirken, kadınların başlarına ilaç sürülüyor ve hamama bu şekilde sevk edilmeleri sağlanıyordu.⁹⁰ Ayrıca, Vali Lütfi Kırdar'ın kararıyla bütün yük hamallarının yıkatılmasına karar verildi.⁹¹ Belediye tarafından bitlenenlerin yıkanmasını sağlamak için İstanbul'da 4 hamam faal durumdaydı. Halkın talebini karşılamak için de 75 hamam hizmetteydi.⁹²

Yapılan değerlendirme sonucunda İstanbul'da en çok bitlenenlerin kirli işlerde çalışan bazı esnafla, hamallar ve özellikle dilenciler olduğu tespit edilmişti. Dilencilerin bir kısmı İstanbullu, bir kısmı da taşradan gelenlerden oluşuyordu. İstanbullu olanların dilencilikten men edilmesi, taşradan

⁸⁴ *Tan*, 23 Eylül 1943.

⁸⁵ *Ayn Tarihi*, Sayı: 118, Eylül 1943, s. 24.

⁸⁶ *Tan*, 16 İlk Teşrin 1943.

⁸⁷ *Haber Akşam Postası*, 17 İlk Teşrin 1943.

⁸⁸ *Akşam*, 25 Mayıs 1943.

⁸⁹ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1943; *Vatan*, 29 Mayıs 1943, Bkz. Ek 4.

⁹⁰ *Vakit*, 29 Mayıs 1943.

⁹¹ *Haber Akşam Postası*, 29 Mayıs 1943.

⁹² *Akşam*, 2 Haziran 1943.

gelenlerin ise temizliğe tabi tutulduktan sonra memleketlerine gönderileceği açıklandı.⁹³ İstanbul'da evsiz olarak sokaklarda yaşayan kişiler zorla toplanarak hamamlarda yıkatılacaklar grubuna dâhil edildiler.⁹⁴ Bu arada hamamlara sevkiyat yapılırken üzücü bazı haberler gelmekteydi. Kirli vatandaşları toplayıp hamamlara götürmekle görevli polis memurlarından 16'sı tifüse yakalanmıştı ve bunlardan 4 memurun öldüğü bilgisi verilmişti.⁹⁵

Hamamlara sevk edilen kirli insan sayısı 10 Haziran'a kadar günde ortalama 250-300 arasındaydı. 10-11 Haziran tarihlerinde bu sayı günde 500 kişiye çıkmıştır.⁹⁶ Bu durum kontrollerin ve önlemlerin sıklaştırılması olarak yorumlanabileceği gibi, önlemlerin fazla sonuç vermediği ve salgının büyüdüğü şeklinde de değerlendirilebilir.

Sebze - meyve halinde çalışanlarla, iskelelerdeki hamallar toplanarak hamamlarda yıkatılmış ve saçları kesilmiştir.⁹⁷ Burada çalışanların sayısının çok olması ve hijyen ortamının yetersizliği yetkililerde endişeye neden olmaktaydı.⁹⁸ 19 Haziran'da İstanbul'da 15 vakaya rastlandı. Hastalığın seyrinde artış görülmekteydi. Alınan bir kararla tifüs vakalarını haber vermeyenlerin mahkemelere gönderileceği açıklandı. Tifüsle mücadele memurları yaptıkları kontrollerde 941 erkek ve 519 kadında bit bulmuşlardı ve bu kişiler hemen hamama gönderilmişti.⁹⁹ Haziran ayının ikinci yarısında tifüs vakalarında ciddi bir artış söz konusu oldu. 20 Haziran'da hamama gönderilenlerin sayısı 1.911 kişiydi.¹⁰⁰ Ardından bir hafta içinde 21-28 Haziran tarihleri arasında hamamlara gönderilenlerin sayısı 10.394 rakamına ulaşmıştır.¹⁰¹ Bu rakama göre günlük ortalama neredeyse 1.500 kişi hamama götürülmekteydi.

Bu arada bazı açığözler hamama yapılan sevkiyatın ve zorla yıkatılma konusunun ticarî bir husus olabileceğini kısa sürede keşfetmişlerdi. Şöyle ki, hamamlarda yıkatılan kimselere yıkandığına dair bir temizlik kartı verilmekteydi. Bu kartı alan uyanıklar hamama gitmek istemeyenlere 2 liraya satmaktaydılar. Tabii bu durumda kartı alan ve kirli kalmayı tercih edenler, kontroller esnasında temiz oldukları ve yıkandıklarını gösteren belgeyi sunabilmekteydiler. Bir süre sonra farkına varıldı ki, bazı kişiler defalarca hamama girip, bu belgeyi temin etmiş ve satarak iyi para kazanmışlardı.¹⁰²

⁹³ *Akşam*, 3 Haziran 1943.

⁹⁴ *Akşam*, 4 Haziran 1943.

⁹⁵ *Vakit*, 7 Haziran 1943.

⁹⁶ *Akşam*, 12 Haziran 1943.

⁹⁷ *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1943.

⁹⁸ *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1943.

⁹⁹ *Akşam*, 20 Haziran 1943.

¹⁰⁰ *Vatan*, 21 Haziran 1943.

¹⁰¹ *Vakit*, 29 Haziran 1943.

¹⁰² *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1943.

Temizlik ve tifüs mücadelesi için hamamlar kuşkusuz çok önemliydi. Bugünlerde yaşanan önemli bir sorun ise yakacak stokuydu. İktisat Vekâleti yaptığı açıklamada, istenilen kömürden ancak 3.700 ton verebileceğini, Zonguldak'ta teslim edilecek kömürün hamamcılar tarafından tedarik edilecek vasıtalarla alınması gerektiğini bildirmiş; hamamcılar ise kömürün kendileri tarafından bu şekilde getirilmesinin mümkün olmadığını ifade etmişlerdi.¹⁰³ Yaşanan ve aşılamayan bu sorun dolayısıyla şehirde mevcut 178 hamamdan 108'inin kapanması ciddi bir sıkıntı oluşturdu. Belediye, bunların bir an önce açılabilmesi için önlem almaya çalışırken, fakir halk için her semtte ücretsiz bir hamam çalıştırılması projesini hayata geçirmeye uğraşmaktaydı.¹⁰⁴

28 Haziran - 5 Temmuz 1943 tarihleri arasında hamamlara gönderilenlerin sayısında patlama yaşandı. Bu bir hafta içinde 22.297 erkek, 11.369 kadın olmak üzere toplam 33.657 kişi hamamlarda yıkattırılmıştı. Buna göre, hamama gönderilenlerin sayısı aşağı yukarı günde 4.750 kişi olmaktadır.¹⁰⁵

Tifüsle mücadele ekipleri yeni mücadele önlemlerini hayata geçirmektedirler. Buna göre, istasyonlarda ve vilayet hudutlarına giren trenlerde sıhhat memurları hemen trene binecek ve üstü başı kirli gözükenleri muayene edeceklerdi. Üzerlerinde bit bulunanların nüfus cüzdanları alınarak Haydarpaşa'da veya Sirkeci'de tespit edilen yerlerde beklemeleri istenecekti. Bunlar daha sonra bekleme yerlerinden özel ekiplerce alınarak ve halkla temas ettirilmeden şehre getirilerek hamamda yıkanmaları sağlanacaktı. Limanlarda da aynı şekilde hareket edileceği ifade edildi.¹⁰⁶ Kirli görülen kişilerin hamama sevkîyatları ihtiyaç olduğunda ilerleyen aylarda yine sürmüştür.

2.3. Otellerde Kontrollerin Sıklaştırılması

Yapılan kontroller neticesinde tifüsün yayılmasındaki en büyük nedenlerden birisi olarak taşradan gelen kirli yolcuların bakımsız otellerde konaklaması olduğu tespit edilmişti. Bu nedenle otellerdeki kontroller sıklaştırıldı. Taşradan gelen yolcuların ilk uğrak yerlerinden olan Sirkeci'deki otellerde yapılan incelemeler neticesinde 22 otele ceza verilirken, tifüs vakalarını haber vermeyen 15 doktor mahkemeye sevk edildi.¹⁰⁷

Otel sahiplerine yapılan tebligatta, birkaç gün kapama cezası alan otellerin temizliğine dikkat edilmemesi halinde, bir daha açılmamak üzere kapatılacağı uyarısı yapıldı.¹⁰⁸

Oteller Cemiyeti de bazı önlemleri hayata geçirdi. Buna göre;¹⁰⁹

¹⁰³ *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1943.

¹⁰⁴ *Tasvir-i Efkar*, 5 Temmuz 1943.

¹⁰⁵ *Son Telgraf*, 6 Temmuz 1943.

¹⁰⁶ *Son Telgraf*, 25 Temmuz 1943; *Son Posta*, 26 Temmuz 1943.

¹⁰⁷ *Vatan*, 26 Mayıs 1943.

¹⁰⁸ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1943.

¹⁰⁹ *Akşam*, 3 Haziran 1943.

1. Üst başı pis olanlar otellere alınmayacaktı.
2. Yolcunun yanındaki eşyalar odaya çıkarılmayacak, depoda muhafaza edilecekti.
3. Yatak odasında yemek yenmesi yasaklandı.
4. Yolcu otele ilk geldiğinde öncelikle yıkanmaya mecbur tutulacaktı.

Bütün uyarılara ve kontrollere rağmen bazı oteller temizliğe gereken itina'yı göstermemişlerdi. Bunun neticesinde Mayıs ayında 18 otel kapatıldı.¹¹⁰ Otel kontrolleri, özellikle 1943 yılı boyunca mücadeledeki en önemli önlemlerden birisi oldu.

2.4. Binaların Kontrol ve Temizliği

28 Mayıs 1943 tarihinden itibaren insanların toplu olarak bulunduğu ve ibadet ettiği cami, kilise gibi yerlerin genel temizliğine karar verilmişti. Ayrıca, özellikle gıda maddelerinin satıldığı yerler başta fırınlar olmak üzere sıkı denetime tabi tutuldular. Halkın yiyeceği maddelerin yapıldığı ve satıldığı mekânların bit yuvası olmaması, mücadele programının en başında gelmekteydi.¹¹¹

Tifüs vakalarının bir kısmı yetkililere bildirilmemekte veya geç haber verilmekteydi. Bu durum doğal olarak hastalığın yayılmasına sebebiyet veriyordu. Bu sıkıntıya çözüm bulmak için oluşturulan tifüsle mücadele ekipleri, evlerde ani teftiş yapmaya, tifüslü hasta tespit etmeye başlayacaklardı.¹¹² Nitekim ev muayenelerinde kısa süre içinde 43 bitli ev tespit edildi. Evler dezenfekte edilirken, içindekiler hamama gönderildi. Diğer taraftan camiler ve cezaevleri düzenli dezenfekte edilmeye başlandı. Adliye koridorlarında halkın oturması için ayrılan sıralar bit geçebileceği endişesiyle koridorlardan kaldırıldı.¹¹³

Evkaf Müdürlüğü de camilerdeki halılara serpmek için 800 kilo naftalin talep etmişti.¹¹⁴ Tifüsle mücadele memurlarının 19 Haziran'da pisliğinden şüphe ettikleri 120 evde yaptıkları muayenede 33 evde, bit bulunmuş ve dezenfekte edilmişti.¹¹⁵ Tüm uyarılara rağmen bazı kahvehanelerin otel gibi davranmaları yetkilileri tekrar harekete geçirdi. Yapılan baskınlarda yerde hasırlar üzerinde müşterilerine yatma izni veren bazı kahvehaneler kapatıldı.¹¹⁶ Tifüsle mücadele ekipleri 28 Haziran - 5 Temmuz tarihleri arasında 403 evi dezenfekte ettiler.¹¹⁷

¹¹⁰ *Akşam*, 7 Haziran 1943.

¹¹¹ *Vakit*, 29 Mayıs 1943.

¹¹² *Vatan*, 6 Haziran 1943.

¹¹³ *Akşam*, 14 Haziran 1943.

¹¹⁴ *Son Telgraf*, 16 Haziran 1943.

¹¹⁵ *Akşam*, 20 Haziran 1943.

¹¹⁶ *Vatan*, 22 Haziran 1943.

¹¹⁷ *Son Telgraf*, 6 Temmuz 1943.

İstanbul Sıhhiye Müdürlüğü, kontrolleri neticesinde sinemalardaki temizlikten memnun kalmamıştı. 1. ve 2. sınıf sinemalarda temizliğe tam manasıyla riayet edilmemekteydi ve talimata göre her seansta salonların boşaltılması gerekirken bu olmamaktaydı. Sıhhiye Müdürlüğü, Belediye Reisliğine başvurarak bu durumu şikâyet etmiştir.¹¹⁸ Evlerin ve çeşitli binaların ani kontrolleri tifüsü önlemek için etkili ve faydalı bir yöntem olmuştur.

2.5. Yurt Dışından Uzmanların Getirilmesi ve Aşı Çalışmaları

Hastalığın önüne geçmek, daha doğrusu ölüm riskini en aza indirmek için en etkili önlemlerden birisi aşı uygulamasıydı. Amerika ve Almanya gibi ülkelerde tifüs aşısı çalışmaları uzun süreden beri devam ediyordu. Türkiye'den bazı uzman doktorlar da 1942 yılında bu çalışmaları takip etmek üzere Almanya'ya gönderilmişti. Sıhhiye Vekâleti tarafından yapılan açıklamada, tifüse karşı aşı usullerini incelemek üzere Tunus, Cezayir, Fas ve Paris Pasteur Enstitüleriyle, Almanya'daki müesseselere gönderilen uzmanların çalışmalarını tamamladığı ve Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde bir tifüs aşısı laboratuvarı için gerekli hazırlıkların yapıldığı belirtilmekteydi. Yalnız, çalışmalar henüz başlangıç ve tecrübe aşamasındaydı.¹¹⁹ Nitekim lekeli hummaya karşı bulunan aşının hazırlanmasının çok güç olduğu, şu an için mücadelede yapılacak ilk işin herkesin temizliğine azamî özen gösterilmesinden geçtiği ifade edilmekteydi.¹²⁰

Bu arada Almanya'dan uçakla getirilen bir miktar aşı Alman Hastanesi'nde tatbik edilmeye başlanmıştı. Ne var ki, aşı sınırlı olduğundan, müracaatlar sıraya konuyordu.¹²¹ İlerleyen günlerde Alman Hastanesi'ne müracaat ve aşı ısrarı devam etti. Birçok kişi yüksek para teklif ederek kendilerinin aşılanmasını istemekteydi. Fakat, netice hiçbir zaman değişmedi ve aşı olmadığı için olumsuz cevap verildi.¹²²

Lekeli humma aşısı için Refik Saydam Hıfzıssıhha Müessesesinde ve Gülhane Tababet Askerî Tatbikat Mektebi'nde çalışmalar aralıksız sürerken,¹²³ bir taraftan da hükümet, tifüs mücadelesi kapsamında dünya çapında uzman olan bilim adamlarından yararlanmak yoluna gitmiştir. Nitekim, Amerikalı tifüs uzmanı General Fox, incelemelerde bulunmak üzere 11 Haziran'da Ankara'ya geldi.¹²⁴ Ayrıca, Alman tifüs uzmanı Prof. Dr. Olzscha, Türkiye'ye getirildi. Prof. Dr. Olzscha'nın önce İstanbul'da ardından Ankara'da incelemelerde bulunmasından sonra yetkililerle görüşmesi planlan-

¹¹⁸ *Son Telgraf*, 29 Temmuz 1943.

¹¹⁹ *Son Posta*, 26 Mart 1943.

¹²⁰ *Vakit*, 26 Mayıs 1943.

¹²¹ *Akşam*, 9 Haziran 1943.

¹²² *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1943.

¹²³ *Vakit*, 13 Haziran 1943.

¹²⁴ *Vakit*, 11 Haziran 1943.

maktaydı.¹²⁵ Alman uzman, İstanbul'a geldikten sonra yaptığı ilk açıklamada tifüsle ilgili bilgi vermek ve yol göstermek cüretinde bulunmayacağını Türk doktorların zaten çok başarılı olduğunu belirtti. Gazetelere verdiği beyanatın ayrıntıları ise bu seyahatte biraz da ticarî maksat güdüldüğünü göstermektedir. Çünkü Olzscha'nın yaptığı açıklamada, Robert Koch müessesesinde çalışmalarını yürüten Prof. Dr. Gildmeister'in lekeli hummaya karşı bulduğu aşının çok başarılı olduğu, diğer aşilar gibi reaksiyon göstermediği ifade ediliyor ve bu aşığı yaptıranların lekeli hummaya yakalanmaları ihtimalinin en fazla % 8-10 nispetinde olduğu vurgulanıyordu.¹²⁶

Amerikalı ve Alman tifüs uzmanlarının Türkiye'ye gelmesi aşı tartışmalarını gündeme taşımıştır. Basında tifüs aşısının son durumu hakkında şu bilgiler verilmekteydi:¹²⁷

"Bugün tıbbın bildiği 2 lekeli humma aşısı vardır. Bunlardan birisi Almanların bulduğu bir aşidir, fakat bunun hazırlanması güç ve pahalıdır. İkincisi Amerika'da 1938'de keşfedilmiş bir aşidir ve şu anda Ankara'daki müesseselerimizde tecrübe edilmektedir. Yalnız fazla üretilmeyen bu aşı, hastalarla meşgul olan doktor ve hastabakıcı gibi kimselere verilmektedir ve yetmektedir. Doktorlar aşının önemi için şunları söylemektedir: Aşı, bazı insanlarda tam bir başarı sağlıyor. Bazı insanların ise mukavemetini arttırarak lekeli hummayı hafif geçirmelerini neden oluyor. Vefat oranını azaltıyor ki, bu da önemli bir neticedir."

Haziran ayının ilk 15 günü İstanbul'da 171 tifüs vakası görülürken, Amerikalı uzman General Fox yaptığı açıklamada, "tifüs demek bitle mücadeleye demektir, yazın bu hastalık hafifler"¹²⁸ ifadesini kullanmıştı. Ankara'dan sonra İstanbul'a geçen Amerika Tifüsle Mücadele Komisyonu Reisi Profesör General Jesn A. Fox, Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar ile görüşüp hastanelerde incelemelerde bulunmuştur.¹²⁹

İstanbul'daki Amerikan ve Alman hastanelerinde bir miktar aşı bulunmaktaydı. Lakin Amerikan Hastanesi'ndeki az sayıda aşı, öncelikle Amerikan kolonisi için kullanılmaktaydı. Alman Hastanesi'ndeki aşı ise kısa sürede bitiyordu ve Almanya'dan yeni aşı getirilmesi için temaslar devam etmekteydi.¹³⁰

Amerikan tifüs uzmanı General Fox, İstanbul'daki incelemelerinden sonra, Anadolu Ajansı'na verdiği beyanatta, tifüs vakalarının normalin üzerinde olduğunu, fakat vaziyetin dehşet verici sayılamayacağını ifade ederek, tedbirli olmak lazım geldiğini ama bu esnada panik ve korkuya kapılma-

¹²⁵ *Vakit*, 12 Haziran 1943.

¹²⁶ *Vakit*, 13 Haziran 1943.

¹²⁷ *Vakit*, 12 Haziran 1943.

¹²⁸ *Akşam*, 16 Haziran 1943.

¹²⁹ *Tan*, 17 Haziran 1943.

¹³⁰ *Akşam*, 23 Haziran 1943.

mak gerektiğini asıl tehlikenin oluşabilecek panik olduğunu belirtti. Ayrıca, elde bulunan az sayıda aşının bu hastalıkla mücadele eden personele yapılması gerektiğini, Türk halkını şu anda aşılama için dünyadaki bütün aşılardan bile yetmeyeceğini vurguladı. İlk tedbir, her şeyden önce dikkatli olmak ve sürekli temiz bulunmaktı.¹³¹ General Fox'un açıklamalarından aşı çalışmalarının ve üretiminin daha çok yol kat etmesi gerektiği anlaşılmaktaydı. Bu günlerde ise şehirde tifüs paniği yaşanıyordu. Tam olarak General Fox'un işaret ettiği korku havası oluşmuş görünüyordu. Şehirde herkesin ağzında bit kelimesi vardı. Tramvayda, vapurda, trende herkes birbirlerinin üstlerini başlarını endişeli gözlerle incelemekle meşguldü.¹³²

Milli Müdafaa Vekâleti yetkilileri, General Fox ile tifüs hakkında görüşmelerde bulundular. 25 Haziran 1943 tarihli bir belgeye göre, General Fox görüşmede tifüs aşısının zor elde edildiğini ve pahalı olduğunu belirterek, Türk Ordusu'ndaki doktor subaylara yetecek kadar aşı bulabileceğini vaat etti ve bu aşılardan özellikle söz konusu subaylar için kullanılması hususunda ricada bulundu. Kendi ürettikleri tifüs aşısının tesir ve akıbetini tespit için Türkiye'de özellikle tifüs olan mıntukalarda birkaç askeri hastane hastabakıcılarının % 50'sine ve yine tifüs bölgesindeki bazı birliklerden toplanacak bir bölüğe % 50 nispetinde yapılmasını ve elde edilecek sonuçların harp sonunda ortak olarak neşredilmesini istemişti.¹³³

Yurt dışından zaman zaman gelecek aşılardan ihtiyaca yetmeyeceği ve taşıma suyla değirmenin dönmeyeceği aşıkardı. Lekeli humma aşısının Türkiye'de üretimi için hükümet, uzun süredir çalışmalar yürütmekteydi. Nitekim, Haziran ayı sonuna doğru ümit verici bazı haberler gelmeye başladı. Ankara'da Refik Saydam Hıfzıssıhha Müessesesinde Temmuz ayının ilk haftasından itibaren tifüs aşısı üretimine başlanacaktı. 15 gün içinde elde edilecek aşılardan ilk partinin İstanbul'a ve tifüs vakasında artış olan İzmir'e gönderileceği bildirilmekteydi. Bu aşılardan öncelikle tifüsle mücadele işlerinde çalışanlarla, toplu halk kitlesi ile temasta bulunanlara yapılacak, üretim arttığında ise herkese uygulanacaktı.¹³⁴ Bu kapsamda Sıhhiye Vekâleti, Ankara'dan İstanbul'a 100 kişilik tifüs aşısı gönderdi. Bu aşılardan mücadele işlerinde uğraşanların, tephirhanelerde ve hastanelerde çalışanların aşılama istenmişti. Bu aşının kâfi gelmeyeceği ortada olduğundan yeni parti aşılardan talep edildi.¹³⁵ Hıfzıssıhha Enstitüsü'nden yapılan açıklamada ise bir miktar aşı üretildiği halde bu aşılardan asla yetmeyeceği ve bel bağlanamayacağı her şeyden önce herkesin temizliğe özen göstermesi ve bitlenmemeye çalışması gerektiği vurgulandı.¹³⁶

¹³¹ *Vakit*, 25 Haziran 1943.

¹³² *Vatan*, 26 Haziran 1943.

¹³³ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 56.377.14.

¹³⁴ *Akşam*, 27 Haziran 1943.

¹³⁵ *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1943.

¹³⁶ *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1943.

Bu arada Almanya, Türk Ordusu'nda kullanılmak üzere 2.000 santimetre küp tifüs aşısı gönderirken, İtalya yaptığı açıklamada 2.000 kişilik aşı hediye etmek istediğini bildirdi.¹³⁷

Aşı üretiminin hayati önemini farkında olan Sıhhiye Vekâleti, tifüs aşısının daha fazla üretimi için yoğun çaba harcamıştır. Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde evvelce günde 150 kişilik aşı üretilirken, aralıksız çalışmalar sayesinde üretim günde 2.500'e çıkarıldı. Kısa kadar günlük üretimin artırılmasına çalışılmaktaydı ve bunun için enstitüde tatil günleri de faaliyet yürütülüyordu.¹³⁸ Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü ile birlikte Ankara Gülhane Tatbikat Okulu'nda da tifüs aşısı çalışmaları sürmekteydi. Bu esnada üzücü bir olay meydana geldi. Ankara Gülhane Tatbikat Okulu laboratuvarında tifüs aşısı hazırlamakta olan Doktor Yüzbaşı Mehmet Tuna tifüse yakalanarak vefat etti.¹³⁹

Milli Müdafaa Vekâleti, 16 Eylül 1943 tarihinde Başvekâlete bir belge daha göndermiş ve Haziran ayında General Fox ile yapılan ve yine Başvekâlete bildirilen yazıya ek olduğunu açıklamıştır. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Millî Müdafaa Vekâleti yetkilileri Doktor General Fox ve Dr. Binbaşı Meri ile sonbaharda yeni bir görüşme gerçekleştirmişlerdi. Görüşme neticesinde tifüs aşısının Türk Ordusu'nda göstereceği tesiri tespit için şimdilik İstanbul ve çevresindeki bütün birliklerin yarısının aşılmasına için 1.000.000 c.c. aşının Amerika'dan gönderileceği, bu aşından takriben 600.000 c.c. ile uygulama yapılacağı, kalan 400.000 c.c. ihtiyat olacağı ifade edilmişti. Ayrıca, bu miktar dışında bütün askerî doktorların aşılmasına yetecek kadar aşı verileceği, bütün büyük askerî hastanelerin sağlık personelinin % 50'sine yetecek kadar aşı temininin gerçekleşeceği, bu kapsamda Ekim ayı başlarında 10.000 kişilik aşı tedarik edileceği, geri kalan aşılardan 2 ay sonra gönderileceği vurgulanmıştı. Yine, Türkiye'nin değişik yerlerinde mevcut ve birbirinden ayrı 20 Alay'ın % 10'unun aşılmasına yetecek kadar aşı temin edileceği ve herhangi bir seferberlik esnasında ise bütün Türk Ordusu'nun ihtiyacını sağlayacak miktarda aşının gönderileceği belirtilmişti.¹⁴⁰ Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokmak için bir süredir baskı yaptıkları ve birçok konferansta görüşme konularından birisinin Türkiye olduğu bilinmekteydi. General Fox'un Türk yetkililerle yaptığı görüşmede getirdiği son teklife bu açıdan da yaklaşmak ve değerlendirmek gerekmektedir.

2.6. Diğer Kurumların Faaliyetleri

Tifüsle mücadele için hükümet ve belediye dışında birçok kurum faaliyet yürütmüştür. Mayıs ayı sonunda İstanbul'daki bütün Halkevi temsilci-

¹³⁷ *Ulus*, 11 Temmuz 1943.

¹³⁸ *Vatan*, 25 Temmuz 1943.

¹³⁹ *Son Telgraf*, 6 Ağustos 1943.

¹⁴⁰ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 56.377.14.

leri Sıhhiye Müdürlüğü'nde bir toplantı yapmışlar ve tifüs mücadelesinde aktif yer alacaklarını bildirmişlerdi. Bu kapsamda pis ve bitli olanları temizlemek için sabun vesaire temini, buğu sandıkları ile eşya temizliğinin yapılması kararlaştırıldı.¹⁴¹ Üsküdar'da Halk Partisi yöneticileri hastalığın Üsküdar'daki seyrini önlemek için, fakirlere verilmek üzere, 100 çuval sabun temin etti.¹⁴² Hastalıkla mücadelede en aktif kurumlar arasında Halkevleri gelmekteydi. Şişli Halkevi'nde 1 Haziran'da yapılan toplantıya Kızılay temsilcileri de katılmış ve bu semtte yapılacak mücadele görüşülmüştü.¹⁴³ Eminönü Halkevi, fakir halka fiş dağıtılacağını ve bu fişlerle ücretsiz hamama gidilebileceği ve orada ücretsiz sabun temin edileceği açıklaması yaptı.¹⁴⁴ Eyüp semtindeki tüccarlar 2 adet etüv makinesi alınması için 5.000 lira bağışta bulunmuşlardı.¹⁴⁵ Şişli Halkevi, Sıhhiye Müdürlüğü'nden bir etüv makinesi alarak, Kurtuluş semtinde fakirler için bir hamam tahsis etmişti. Bu hamamdan 12 Haziran'dan itibaren yararlanmak mümkün olacaktı.¹⁴⁶ Şişli Halkevi'nin kurduğu teşkilat, Meşrutiyet Mahallesi, Feriköy, Kurtuluş, Harbiye, Teşvikiye ve Mecidiyeköy mahallelerindeki işsiz ve fakirleri hamama sevk edecekti. Ayrıca, Şişli semtinin zenginlerinden bağış talep edilerek, fakirlere sabun yardımında bulunulması düşünülmüyordu.¹⁴⁷ Üsküdar Halkevi de, fakir halkın temizlenebilmesi için 208 kilo sabun dağıtmıştı.¹⁴⁸ Bu kurumların çalışmaları ve yardımları imkânları nispetinde ilerleyen aylarda devam etmiştir.

2.7. Lekeli Humma'dan Hayatını Kaybeden Tanınmış Kişiler

Söz konusu hastalığın pençesine düşenler elbette sadece kötü şartlarda barınan ve temizliğine dikkat etmeyen kişilerden oluşmuyordu. Ne kadar dikkatli olursa ve temizliğe özen gösterilse de herkes potansiyel risk altındaydı. Nitekim, gazeteci İzzet Muhittin Apak 1940 yılı başında yakalandığı tifüsten kurtulamamış ve vefat etmişti.¹⁴⁹ Vakit Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Kenan Hulusi Bey yine tifüsten hayatını kaybedenlerin arasında yer aldı.¹⁵⁰ Tifüs, İzmir'den de tanıdık bir kurban almıştı. Yeni Asır Gazetesi'nin sahibi ve başyazarı İsmail Hakkı Ocakoğlu, bu hastalığın pençesinden kurtulamamıştı.¹⁵¹ Kısa süre sonra bilim çevrelerinde yakından tanı-

¹⁴¹ *Tan*, 29 Mayıs 1943.

¹⁴² *Vakit*, 2 Haziran 1943.

¹⁴³ *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1943.

¹⁴⁴ *Vakit*, 6 Haziran 1943.

¹⁴⁵ *Vatan*, 8 Haziran 1943.

¹⁴⁶ *Vakit*, 12 Haziran 1943.

¹⁴⁷ *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1943.

¹⁴⁸ *Vatan*, 20 Haziran 1943.

¹⁴⁹ *Haber Akşam Postası*, 1 Şubat 1940.

¹⁵⁰ *Son Telgraf*, 28 Mayıs 1943.

¹⁵¹ *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1943; *Vakit*, 29 Mayıs 1943.

nan yazar, romancı ve tarihçi İskender Fahrettin Sertelli tifüsün kurbanı oldu. Aynı zamanda Eminönü Halkevi'nin Dil-Tarih Kolu Başkanlığı'nı yürüten ve birçok eseri gazetelerde tefrika olarak yayınlanan Sertelli, son olarak *Tarihten Sesler* adlı mecmuayı neşretmekteydi.¹⁵² İstanbul'da Terzilik Okulu Müdürü olan Zeki Bıçmen de tifüsten vefat etmişti.¹⁵³

İstanbul 2. Ağır Ceza Reisi Hasan Hasbi Gürpınar, bu hastalıktan hayatını kaybetti. İlk yapılan yorumlarda son derece temiz ve titiz bir kişi olan Gürpınar'ın, hapishaneden gelenlerin yargılamaları esnasında lekeli hummaya yakalanmış olabileceği üzerinde duruldu.¹⁵⁴ Daha sonraki değerlendirmelerde, önceden alınan önlemler sayesinde 5 Mayıs 1943 tarihinden beri yaklaşık 40 gündür hapishanede tifüs vakası olmadığı, Ceza Reisi Gürpınar'ın adliye her sınıftan ve temizlik derecesi şüpheli birçok kişiyle temasta olduğu ve hastalığı onlardan kapma ihtimalinin bulunduğu ifade edilmişti.¹⁵⁵

2.8. Önlemlerin Yetersizliğine Dair Eleştiriler

Hastalıkla mücadele için kirli ve bitli kişilerin hamama sevk edilmesi veya fakir halka ucuz hamam tedarik edilmesi gibi önlemler kuşkusuz yerindeydi. Bununla beraber, hayatın pahalılaşması ve yokluk, kıtlık gibi sorunlar bu mücadelenin komple bir yaklaşımla ele alınması zarureti göstermekteydi. Nitekim, Sabiha Sertel Gazetesi'ndeki yazısında "*Tifüse Karşı Yalnız Sıhhi Değil, İçtimai Tedbirler Lâzım*" başlığı altında özetle şu değerlendirmeyi yapmıştı:¹⁵⁶

"... Sıhhiye Vekili, mecliste verdiği beyanatta tifüsün her zaman memlekette mevcut olduğunu, fakat harbin 4. senesinde daha büyük bir nispetle arttığını bildirdi. Her sene, Türkiye'de tifüsten ölenlerin miktarı 5.000 - 6.000 kişi imiş. Bunu ne kadar geç haber aldık. Şehir veya köy halkını tehdit eden sarı hastalıklarla mücadelenin metodu, hastalığı saklamak değil; davul zurna ile halka ilan etmek, alacağı tedbirlere rehber olmaktır. Hastalığı saklamakla tifüs mikrobunu aldatamayız. Halkı aldatmaya da lüzum yoktur.

... Tifüsün içtimai bir felaket haline gelmesini istemiyorsak, yalnız sıhhi tedbirler değil içtimai tedbirleri de almak zorundayız. Bite karşı açtığımız mücadeleyi, pahalılık bitine, açlık bitine de teşmil etmeliyiz. Evinde sabunu olmayan adamı hamamda yıkamakla ancak muvakkat bir zaman himaye etmiş oluruz..."

Tifüs'ün yayılmasında en ziyade etkili olan faktörlerden birisi, taşradan İstanbul'a gelen yolculardı. Bu yolcuların kontrolden geçirilmesine

¹⁵² *Vakit*, 30 Mayıs 1943; *Son Telgraf*, 30 Mayıs 1943, Bkz. Ek 5.

¹⁵³ *Vakit*, 7 Haziran 1943.

¹⁵⁴ *Akşam*, 14 Haziran 1943.

¹⁵⁵ *Akşam*, 15 Haziran 1943.

¹⁵⁶ *Tan*, 31 Mayıs 1943.

karar verilmiş olmasına rağmen, uygulamanın bir türlü sağlıklı bir şekilde başlamaması, basında eleştiri konusu olmuştu. Bu konuyla ilgili olarak bir gazetede şu açıklama yer almaktaydı:¹⁵⁷

“Mücadeleyi hızlandırmak lazımdır. Tifüsün kapısı, şehrin istasyonları ve iskeleleridir. Oysa hâlâ ne iskelelerde ne de istasyonlarda doktor vardır.”

İstanbul'da gündemin ilk maddesinin tifüs olmasına rağmen, vaka ve ölüm sayısının yetkililer tarafından kamuoyu ile düzenli paylaşılmaması ve bir bakıma sessiz sansür uygulanması, kaçınılmaz olarak devreye fisiltı gazetesinin girmesini ve abartılı bilgilerin yayılmasını sağlıyordu. Şayanın artması üzerine gazetelerde konuyla ilgili yetkililere şu çağrı vardı:¹⁵⁸

“Tifüs salgını halkın gözünü korkuttu. Herkes her yerde salgından ve bittene bahsediyor. Bu arada mübalağalı şayialar çıkarılıyor. Günde 800 ölüm olduğu bile söyleniyor. Bu mübalağalı rakamlara sebep olan yine bizleriz. Hakiki rakamları gizli tutuyor ve bu gizli kalıştan bir fayda umuyoruz. Halk hakikati bilmelidir. Günlük vakaların sayısı neşredilmelidir.”

Yine, tifüsle mücadeleye basında getirilen bir eleştiri, yapılan çalışmaların sistemsiz olduğu ve netice temin edemediği şeklindeydi. Hamama götürülen kişilerle ilgili değerlendirme şöyleydi:¹⁵⁹

“İstanbul'da tifüs mücadelesi olanca hızıyla devam ediyor. Buna rağmen mücadelede bir karışıklık, bir sistemsizlik göze çarpmaktadır. Galata'nın arka sokaklarında, Tahtakale'de bodrum gibi kahvelerde yatan binlerce serseri vardır. Bunların bir kısmının yakalanıp hamamlara sevki kabil olsa bile, bir kısmı kontrolden kaçabilmektedir. Bunlar geceleri küçük bir oda içi kadar olan bodrumlarda, bir hasır parçası üzerinde koyun koyuna yatarlar. Bunların yıkanması ile yakanmayı böylece bir arada geceleyince hamam ile etüvün kıymeti kalmaz. Bu serserilerin kahvelerde yatması men edilse bu sefer de bunlar tamamen yersiz yurtsuz kalırlar ve büsbütün zararlı olurlar.”

Son Telgraf gazetesindeki bir haber, tifüslü hastalara bakılmadığı ve ihmal edildiği şeklindeydi. Haberde özetle şu ifadeler yer aldı:¹⁶⁰

“Bu hâl bize elem veriyor. Mücadele böyle mi olur?. İki tifüs hastası Sıhhiye Müdürlüğü'ndeki Tifüs Mücadele Teşkilatı'na haber verildi. Fakat, Cumartesi tatili araya girdi. Tatil gününde hastayı kim düşünecek?. Hastalar 27 saat beklediler. Ne tecrit ne tephir için teşebbüs yapıldı. Bizzat Sıhhat Müdürlüğü tifüs vakalarının acele haber verilmesini isterken bu ihmal affedilir şey değildir.”

¹⁵⁷ Son Telgraf, 5 Haziran 1943.

¹⁵⁸ Tan, 6 Haziran 1943.

¹⁵⁹ Vatan, 6 Haziran 1943.

¹⁶⁰ Son Telgraf, 7 Haziran 1943.

Basının üzerinde durduğu bir diğer konu, taşradan İstanbul'a sürekli yeni kişilerin gelmesiydi. Yapılan değerlendirmelerde tifüsün artmasında bu gelişlerin önem arz ettiği ifade ediliyordu. Tüm çabalara rağmen bitle mücadele ve temizlenmek kâfi değildi. Gerekirse taşradan gelişlerin hiç değilse bir süre için yasaklanması düşünülmeli veya şehir girişinde muayene ekipleri oluşturularak gelenlerin kontrolü sağlanmalıydı. Aslında gelenlere bakıldığında fakir olanlar çoğunlukta ve ekmeğin İstanbul'da daha ucuz olması bir etkendi. Bu durumu tespit eden yetkililer, 25 Haziran'dan itibaren Toprak Ofisi'nin diğer şehirlerin ekmeçlik ihtiyacı için daha fazla gayret göstereceğini açıkladılar. Böylece, fiyatların İstanbul'da denk hale gelmesiyle İstanbul'a göçün önleneyeği ümit edilmekteydi.¹⁶¹

Gazetelerde, okuyucu mektupları köşesinde yetkililere getirilen bir eleştiri, camilerin temizliğinin ihmal edildiği şeklindeydi. Hiçbir kalabalığa girmeyen ve sadece evinden camiye giden bazı kişiler dönüşte bitlendiklerini fark etmekteydiler. Bu duruma bir an önce çözüm bulunmasının gerekli olduğu aşikârdı.¹⁶²

Özellikle yoğun tifüs görülen Eminönü ve Fatih gibi ilçelerde günde ortalama 250 kişi bitli ve pis olduğu gerekçesiyle hamamlara sevk edilmekteydi. Yapılan eleştiriye bu kişilerin temizletildikten sonra yine bitlendikleri ortama dönmeleri ve temizliğin bir faydasının olmamasıydı. Temizliği kalıcı ve anlamlı hale getirmek için bu kişilerin yaşadığı ve hastalığı kaptıkları ortamların dezenfekte edilmesi şarttı.¹⁶³ Bu eleştiri ilerleyen günlerde devam etti. Kirli kişilerin, yaşadıkları yerleri temizlemeden hamama gönderilmeleri, sadece kısır bir döngüden ibaretti.¹⁶⁴ Önemli bir ihmal olarak gösterilen bu durum, eleştirinin bir başka biçimi olan mizah dergilerinde yer almıştı.

Lekeli humma ile mücadelenin en önemli ayaklarından birisini, hamamlardaki temizlenme oluşturmaktaydı. Bu bakımdan basın bu hususa özellikle eğilmiş ve aksaklıklarda eleştiriden imtina etmemiştir. Bu yazılardan birinde *"Tifüsle Daha Ciddi Mücadele Etmek Lâzım"* başlığıyla özet olarak şu ifadeler yer verilmiştir:¹⁶⁵

"Kirli ve pis insanlar temizlenmeleri için zorla hamama sevk ediliyor. Bu yerinde bir tedbirdir. Lakin, her tedbir iyi tatbik edilmek şartıyla faydalı, aksi takdirde zararlıdır. 60 kişi alan hamama 200 kişi sokmak ve kucak kucağa su dökünmeye mecbur bırakmak, temizlik değil bilakis pisliktir. Nitekim, bu kalabalıkta hamama sokulup da yıkanmadan çıkanlar da vardır. Maksat hamama insan sokup çıkarmak ve eline "hamama geldi, yıkandı" cümlesi yazılı bir kâğıt vermek

¹⁶¹ *Akşam*, 7 Haziran 1943.

¹⁶² *Vakit*, 10 Haziran 1943.

¹⁶³ *Akşam*, 10 Haziran 1943.

¹⁶⁴ *Vatan*, 21 Haziran 1943.

¹⁶⁵ *Tan*, 18 Haziran 1943.

değildir. Maksat, pis ve kirli insanın gerçekten yıkanmasını sağlamaktır. Yoksa, bu kadar külfete ve zahmete ne gerek var? Herhalde daha ciddi şekilde mücadele etmek lâzımdır.”

Basındaki eleştirilere *Tasvir-i Efkâr* Gazetesi'ndeki köşesinde Peyami Safa da katılmış ve “*Böyle Tifüs Mücadelesi Olmaz*” başlığıyla bir yazı yazmıştır. Peyami Safa'nın yazısı özetle şöyleydi:¹⁶⁶

“Salgın hastalıklar arasında lekeli humma, mücadelesi en kolay olanlarından biridir. Tifo sulardan, zerzevat, salata ve meyvelerden geçtiği halde tifüsün sirayet vasıtası yalnız “ara hayvanı”dır. Tifo salgınının önüne geçmek için bazen bir şehrin bütün kanalizasyon şebekelerini yeniden yapmak gibi külfetler gerekebilir. Tifüsle mücadelenin hedefi ise tek ve bellidir: Tifüsünün çevresi ve eşyası. Euvla tifüslüyü mutlak surette tecrit lazımdır. Bu iş için mevcut hastanelerimizin koşulları kâfi ve elverişli değildir. Şehirten uzak bir “tifüslüler hastanesi” açılmalıdır. Hastaların bütün elbiseleri, bedelleri ödenerek - ki çok bir şey tutmaz - yakulmalıdır. Evlerindeki eşyalar baştan aşığı etüve sokulmalıdır. Asıl mücadele böyle olur. İstanbul gibi 1 milyon nüfuslu şehirlerin bütün kirli ahalisine ve semtlerine karşı faydasız ve yorucu mücadelelere girmektense, bu yöntem daha etkilidir. İstanbul'un sıhhiye ve belediyesi bu kadar vasıtasızlık ve adamsızlık içinde tifüsle mücadele edemez. Müstakil bir teşekkül şarttır. Yaz mevsiminde azalacağı kesin olarak düşünülen tifüs tam aksine artıyor. Demek ki, şu ana kadar alınan önlemler netice vermemiştir.”

Tifüsün şehre yayılmasındaki en önemli etkenlerden birisinin meyve - sebze hali olduğu ve burada yeterli ve etkili önlemlerin alınmadığı, taşradan gelen insanlara odaklanıldığı kadar dışarıdan gelen yiyeceklere de dikkat edilmesi gerektiği eleştirisi basında sıkça yer almıştır.¹⁶⁷ meyve - sebze halindeki temizliğin maksadı temin edemediği, sebze ve meyvelerin nakil, doldurma ve boşaltma işlerinde çalışan 5.000 kişinin buraya sokulmaması ve memleketlerine gönderilmesinin en önemli bit kaynaklarından birisini ortadan kaldıracağı gazetelerde ifade edilmekteydi.¹⁶⁸

Gazetelerdeki okuyucu mektupları köşesinin ana mevzularından birisi tifüstü. Bu mektuplardan birisinde Ankara'dan gelmiş olan bir işadamı, İstanbul'daki tifüs mücadelesi için ağır tenkitler yapmıştır. Gazetelerde alındığı bahsedilen önlemlerin ne kadar hayata geçtiğine dair kuşku yaratan açıklamaların olduğu “*Tifüsle Böyle mi Mücadele Edilir?*” başlığı altında şu ifadelere yer verilmişti:¹⁶⁹

¹⁶⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 19 Haziran 1943.

¹⁶⁷ *Son Telgraf*, 20 Haziran 1943.

¹⁶⁸ *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1943.

¹⁶⁹ *Vatan*, 24 Haziran 1943.

"İşlerimin tanzimi için İstanbul'da 3 gün bulunduktan sonra Ankara'ya döndüm. İstanbul'da bulunduğum zaman, salgın halinde bulunan tifüsten korunmak için mümkün olan her şeyi yapmama rağmen, maalesef bitlendim ve bugün muayyen günleri beklemekteyim. Umumî hiçbir yere girmedim, kalabalık arasına karışmadım, hafta içinde adaya yaptığım bir seyahat esnasında biti otomobil veya vapurdan aldım. Yaptığım tetkikatta gazetelere, alındığı bildirilen tedbirlerin çok mübalağa olduğunu gördüm ve halkın bu hastalıkla baş başa bırakıldığına kani oldum. Mesela, bindiğim otomobillerde şoförlere sorduğum suallerden, kendilerine sıhhi tedbir almaları için hiçbir tebligat yapılmadığını, günde on binlerce yolcu taşıyan vapurları yalnız su ile yıkanmakla yetindiklerini kamarotlardan öğrendim. Dünyanın hiçbir yerinde müsaade edilmeyen kumaş döşeli ve her türlü hastalık mikroplarına yuva olan otomobil döşemelerinin, deri ile değiştirilmesi için hiçbir tedbir alınmadığını bizzat müşahede ettim. Vapurlara üstleri, başları pislik içinde olan hamallarla, gazete bayilerinden girmeye imkân yoktur. Sokaklarda her gün insanların üstüne sürünerek dilenen, üstleri başları perişan dilencilerin hiçbir kayda tabi olmadıklarını gördüm. Yüzlerce kişiyi hamama göndermek ve hatta elbiselerini temizletmenin bir tedbir olduğuna kani değilim. Bunlar göz boyayıcı ve kendi kendini aldatan tedbirlerdir ve bunları tedbir olarak sayarsak, bunlara ilk mektep çocuklarının dahi inanmasına imkân yoktur. Sinemaları kapatmak bir tedbir değildir. Ana işlerle uğraşmak lâzımdır..."

Gazetede bu mektuptan rahatsız olan Belediye Neşriyat Müdürlüğü, gönderdiği açıklamada şoförlerin temizliğinin ciddi şekilde takip edildiği ve kendilerine yazılı tebligat yapıldığını, otomobillerin dezenfekte edildiğini ve kumaş döşemeli otomobillerin deri veya muşamba ile değiştirinceye kadar trafikten men edildiğini belirtmekteydi. Ayrıca, hamalların haftada 2 defa yıkıldığı ve kaldıkları yerlerin temizletildiği, eski eşya alım - satımının yasaklandığı ve taşradan gelen işsiz güçsüzlerin memleketlerine sevk edildiği vurgulanmaktaydı.¹⁷⁰ Muhtemelen, hem Ankaralı işadamı hem belediye kendine göre haklıydı ve kuşkusuz belediye samimi olarak önlemler almıştı. Yine de hâlâ bazı eksikliklerin veya ihmallerin yaşandığını düşünmek yanlış gözükmemektedir.

Temizliği sağlamayan oteller vs. yerlere verilen kapatma cezalarının bazen uygulamaya geç girmiş olması, basının eleştiri oklarını çevirmesine neden olmuştur. Nitekim böyle bir örnek gazetede işlenmiş ve tenkit yapılmıştır. 28 Aralık 1942 tarihinde yapılan genel bir kontrolde Sirkeci'deki Paris Oteli'nde bit bulunmuş ve 3 gün kapatma cezası verilmişti. Lakin mahkeme ve temyiz safahatı o kadar uzun sürmekteydi ki, otel ancak ceza tarihinden tam 7 ay 26 gün sonra kapatılabilmisti. Hâlbuki

¹⁷⁰ Vatan, 5 Temmuz 1943.

kapatma kararından maksat derhal temizliği temin etmek iken, bu kadar gecikme tifüs mücadelesinde kabul edilemez bir durumdu. Kapatma cezası ise nihayet 23 Temmuz 1943'te yürürlüğe girmişti. Lakin bu süre zarfında otel ortamında tifüse yakalanmış acaba kaç kişi vardı?¹⁷¹

Hastanelerde yaşanan bazı aksaklıklar veya ihmaller gazete köşelerinde yerini hemen almıştır. Böyle bir olay gazeteye özetle şöyle yansımıştı:¹⁷²

“Tifüs teşhisiyle hastaneye sevk edilen bir hasta, hastanede nöbetçi doktor olmaması dolayısıyla yatırılmamıştır. Resmî makamların dikkatini çekeriz. Üzerinde bit bulunan birkaç kişiyi hamama göndermekle iş bitmez ve böyle tifüs mücadelesi olmaz.”

Gazetede okuyucu köşesindeki bir mektupta sinemalardaki temizlikten şikâyet ediliyordu. Bir okuyucu mektubunda, Beyoğlu'ndaki bir sinemadan bahsederek, seans arasında temizlik yapılmadığı gibi sinema görevlilerinin salonda dans ederek temizleme süresini doldurduğunu ve bu suretle halılardan kalkan tozların da koltukları kirlettiğini belirtiyor ve şu uyarıyı yapıyordu:¹⁷³

“Niçin göz boyacılığı yapıp birbirimizi aldatıyoruz? Sinema gibi en belli başlı umumî bir yerde bile temizliği temin edemezsek bu iş nasıl yürür? 3 -5 hamamı kiralayıp bitlileri birer kere yıkamakla iş biter mi? Mücadele bu mu?”

Basın, 1943 yılında ve sonrasında halkı bilinçlendirmek ve yetkilileri uyarmak için tifüs meselesine ciddiyetle eğilmiş ve üzerine düşen görevi yerine getirmiştir.

2.9. Halka Tavsiyeler

Basında tifüsle ilgili her gün uyarı ve tavsiyeler yapılmıştır. Yetkililere yapılan uyarılarda, tifüs mücadelesinin yoğunlaştığı Eminönü, Küçükpazar, Fatih, Galata semtlerinde parasız halk hamamları açılması gerektiği vurgulanmaktaydı. Mücadele için gerekli bir madde olan sabunun fiyatının düşürülmesi çalışmaları olduğu belirtilerek, halka yapılan çağrıda hastalığı önlemek için gerekli önlemlerin alındığı fakat halkın temizliğine dikkat etmesi lüzumu hatırlatılıyordu.¹⁷⁴

Bu arada basında halkı bilinçlendirici ve uyarıcı yayınlar yapılmakta ve çerçeve yazılar çıkmaktaydı. Bu yazılardan birinde “*Vatandaş kaşınmal*” denilerek, bitin ısırıldığı yerin kaşınmasının hastalığın vücuda iyice yayılmasını sağlayacağı uyarısında bulunuluyordu.¹⁷⁵ “*Tifüsten Koruna-*

¹⁷¹ *Son Telgraf*, 9 Ağustos 1943.

¹⁷² *Son Telgraf*, 15 Ağustos 1943.

¹⁷³ *Son Telgraf*, 26 Ağustos 1943.

¹⁷⁴ *Vatan*, 1 Haziran 1943.

¹⁷⁵ *Son Telgraf*, 31 Mayıs 1943.

lum” başlıklı bir çerçeve yazıyla tifüs ve bitler hakkında bilgi verilmektedir.¹⁷⁶ Bir başka tavsiye ise şöyleydi:¹⁷⁷

“*Maddî fedakârlıkların ve gayretlerin boşa gitmemesi için halkımız vâzîyetin ciddiyetini idrak etmelidir. Şuurlu bir mücadele ruhuyla ekiplerle işbirliği yapılmalıdır.*”

Tifüsü önlemek için yapılacak ilk iş temizliğe dikkat etmektir. Özellikle fakir halkın temizlik için ihtiyaç duyduğu en önemli madde sabundu. *Tan* Gazetesi, bunun için bir kampanyaya öncülük etti. Her şeyin hükümetten beklenemeyeceği belirtilerek, fakir halka sabun verebilmek için varlıklı işadamları para yardımına davet edildi. Bu davet neticesinde kısa sürede 1.500 lira toplandı.¹⁷⁸ *Tan* Gazetesi, yardım edenlerin ismini zikrederek bir teşvik yaratmak istemişse de 9 Haziran 1943 tarihi itibarıyla para miktarı sadece 1.622 lira olmuştu.¹⁷⁹ 10 ve 11 Haziran tarihlerinde aynı gazetede yoksullara sabun verilmesi için bağış yapılması çağrısı devam etti. İlandaki açıklamaya göre, toplanacak para ile Halk Partisi Sosyal Yardım Teşkilâtı vasıtasıyla sabun alınacağı ve halka dağıtılacağı ifade ediliyordu.¹⁸⁰ Refik Halid Karay da, *Tan* Gazetesi’ndeki köşesinde bu ilanı destekleyen bir yazı yazmıştı. “*Sabun! Yine Sabun!*” başlıklı yazısında ateşe karşı su, sıtmaya karşı kinin ne ise tifüse karşı sabun odur diyerek, yoksullara karşı parasız sabun vermek için açılan yardıma hali vakti yerinde olanlar yalnız can kaygısıyla değil, bir insanlık borcu olduğunu düşünerek katılmalıdır ifadelerini kullanmıştı.¹⁸¹ İlerleyen günlerde kampanya ile ilgili haberler yer almamaya başlamıştır. Herhalde bu durumu kampanyaya katılımın arzu edildiği kadar olmadığı şeklinde yorumlamak gerekmektedir.

Gazeteler temizlik konusunda sürekli halkı ikaz etmeye devam etmiştir. Yine bu çerçeve yazılardan birisindeki açıklamalar şöyleydi:¹⁸²

“*Vatandaş! Temiz olmaya mecbursun. Zira bütün gün hepimiz yan yana ve burun buruna yaşamaktayız.*”

Vatandaşlara lekeli hummayla ilgili uyarılarda bulunan sadece basın değildi. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti birçok broşür, afiş ve ilanlarla lekeli hummaya karşı uyarılarda bulunmuştur. Nitekim, 1943 yılındaki bir afişte şu ifadeler yer almıştır:¹⁸³

“*Yurddaşlar: Şu harp günlerinde yurdumuz bir (lekeli humma) tehlikesi ve tehdidi içinde bulunuyor. Hastalığın büyük salgın yapmama-*

¹⁷⁶ *Tan*, 6 Haziran 1943, Bkz. Ek 6.

¹⁷⁷ *Vatan*, 6 Haziran 1943.

¹⁷⁸ *Tan*, 7 Haziran 1943, Bkz. Ek 7.

¹⁷⁹ *Tan*, 9 Haziran 1943.

¹⁸⁰ *Tan*, 10 Haziran 1943.

¹⁸¹ *Tan*, 10 Haziran 1943.

¹⁸² *Haber Akşam Postası*, 23 Haziran 1943.

¹⁸³ *Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından*, No: 94, Ankara, 1943, s. 4. Lekeli hummaya yapılan bir uyarı için Bkz. Ek 8.

sı için el birliğiyle köyde ve şehirde hepimiz çalışmalıyız. Geçen umumî harpte ve Balkan Harbi'nde ordumuzda ve halkımız arasındaki binlerce lekeli humma kurbanını daima hatırlayınız ve bu hastalığı bize geçiren "Bit"ten çok korkunuz. Bitin düşmanı "Temizlik"tir. Temizlik "Sağlığın" temel taşıdır."

Özellikle 1943 yazında, gerek yetkililer gerekse basın, halkı hastalığa karşı bilinçlendirmek için büyük gayret göstermişti. Bununla beraber, Eylül ayında alınan bir kararla hamama sevk konusunun durdurulması konusunda eleştiriyi karşılandı. Bu konuya getirilen eleştiri özetle şöyleydi:¹⁸⁴

"Soruyoruz. Tifüsle mücadele işi ihmale gelmez. Hamama sevk işi birkaç günden beri bırakılmıştır. Buna sebep kirli kimseleri hamama sevk edecek memurlara ayda verilecek olan 10-15 liralık tahsisatın kesilmesidir. Kışın artması beklenen tifüs salgınından korunmak için gerekli bu işlemden kaçmak, tahsisatı kesmek ne kadar doğrudur?"

Yetkililerin ve basının uyarıları, tavsiyeleri halkın bilinçlenmesi ve tifüsten korunmasında faydalı olmuştur. Ayrıca bu dönemde, basında tifüse dikkat çeken çok sayıda karikatür de yayınlanmıştır.¹⁸⁵

3. 1944-1945 Yıllarında İstanbul'da Lekeli Humma

Sihhiye Vekili Dr. Hulusi Alataş, 1944 yılı Ocak ayı başında yaptığı açıklamada, tifüsün aylardan beri hafif bir şekilde devam ettiğini belirtmişti.¹⁸⁶ Sevindirici olan, tifüsün salgın potansiyelinin engellenmiş olmasıydı. 1943 yılı ilkbaharı ve yazında İstanbul'da yaşanan lekeli humma salgını, sonbahardan itibaren kontrol altına alınmıştı. Nitekim yetkililer 1944 yılı Ocak ayında yaptıkları açıklamada, İstanbul'da artık bir tifüs salgını tehlikesinin söz konusu olmadığını ifade etmekteydiler.¹⁸⁷ Şubat 1944'te İstanbul'da 15 tifüs vakası görüldü.¹⁸⁸

Bu arada aşı çalışmaları konusunda oldukça önemli mesafe kat edildi. Refik Saydam Hıfzıssıhha Müessesesinde hazırlanan lekeli humma aşısı, yurdun her tarafına gönderildi. İstanbul'da Kızılay deposu vasıtasıyla halkın yararlanması için eczanelerde satışa çıkarıldı.¹⁸⁹ Tifüs aşısı eczanelerin haricinde bütün hastane ve laboratuvarlara dağıtılmıştı. Eczanelerde aşının 75 kuruşa satılacağı açıklandı.¹⁹⁰ Bu rakam muhtemelen biraz fazla bulunmuş olmalı ki, birkaç gün sonra yapılan açıklamada Vekiller Heyeti kararı gereği lekeli humma aşısının fiyatının 40 kuruş olacağı belirtildi.¹⁹¹

¹⁸⁴ *Vatan*, 24 Eylül 1943.

¹⁸⁵ *Karikatür*, 10 Haziran 1943, no: 389, bkz Ek: 9, *Yeni Sabah*, 19 Haziran 1943, bkz. Ek: 10.

¹⁸⁶ *Yeni Sabah*, 8 İkinci Kanun 1944.

¹⁸⁷ *Akşam*, 30 Kanun-ı Sani 1944.

¹⁸⁸ *Tan*, 2 Mart 1944.

¹⁸⁹ *Haber Akşam Postası*, 5 Mart 1944.

¹⁹⁰ *Haber Akşam Postası*, 18 Nisan 1944.

¹⁹¹ *Yeni Sabah*, 23 Nisan 1944.

İstanbul şehri, tifüs salgınından biraz kurtulur gibi olmakla beraber, hastalık ülke çapında hüküm sürmeye devam etmiş ve rakamlar 1944 ilkbaharında ürkütücü bir tablo yaratmıştır. İstatistikî verilere göre Mart ayında yurttan 571 vaka görülmüş ve 103 vefat söz konusu olmuştu.¹⁹² Temmuz ayında ise vaka sayısı 188 vefat ise 8 olarak gerçekleşmişti.¹⁹³ İstanbul'da, geçen seneye oranla hafif bir tifüs hastalığı geçerken yine de bazı vakalar meydana gelmiş ve basın bu hususla ilgili yetkililere eleştiri getirmişti. Bu eleştiri özetle şöyleydi:¹⁹⁴

"Temmuz ayında 11 tifüs vakası görülmüş... Tifüs çoğalmasi ilk defa görülmüyor. Geçen yıl da böyleydi ve tedbir alınmıştı. Bu yıl yeni baştan tifüs çoğaldıysa, evvelki tedbirlerin gevşetilmesi neticesidir. Tifüs, böyle zamanda kapıda bekler, tedbir kapısını biraz aralık bırakmanız onun içeri girmesine imkân verir. Bir kere alınan tedbir, tifüs görülme de görüleceği muhakkak olduğu için gevşetilmemeli!"

İstanbul'da Kasım ayında 20 tifüs vakası görüldü.¹⁹⁵ Geçen senelere göre daha az tifüs vakası kaydedilmekle birlikte hastalığın daha başlangıçta bastırılması için önlemlerin hemen hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu önlemler kapsamında, belediye halk hamamlarının hemen faaliyete geçmesi, üstü başı kirli görülenlerin ücretsiz yıkılması ve genel kontrollere devam edilmesi planlandı.¹⁹⁶ 1944 yılı Aralık ayının başlarında İstanbul'da yine tifüs vakalarının görülmesi kamuoyunda endişe yaratmaya yetmişti. Hastalar hastanelere yatırılmış ve tecrit edilmişti. Halk hamamlarının faaliyetleri devam ederken, özellikle okullarda kontroller sıklaştırıldı. Bu gelişmeler üzerine Sıhhiye Vekâleti, bütün Sıhhiye Müdürlüklerine direktif verirken, yayınlarla, afişlerle halkı tifüse karşı uyanık olmaya davet etti ve bir tebliğ yayınladı. Tebliğde şu ifadeler yer verilmişti:¹⁹⁷

*"Kış yaklaştıkça zorluk zamanlarının doğurduğu felâketlerden biri olan lekeli hummanın artması ihtimali ziyadeleşmektedir. Geçen senelerde çıkan salgınlar teşkilâtımızın gayreti ve halkımızın inanlı yardımını sayesinde büyük bir afet halini almadan önlendi. Bugün bu hastalıkla mücadele için her zamankinden daha ziyade hazır bulunmaktayız. Hükümetçe icap eden tedbirler alınmış ve alınmaktadır. Fakat yine halkın yardımı olmadıkça bunların muvaffak olması imkânsızdır. Halktan istediğimiz şunlardır:
- Temizliğe dikkat edilmelidir.*

¹⁹² Sıhhiye Mecmuası, Sayı: 111, Eylül, 1944, s. 600.

¹⁹³ Sıhhiye Mecmuası, Sayı: 111, Eylül, 1944, s. 604.

¹⁹⁴ Son Posta, 25 Temmuz 1944.

¹⁹⁵ Haber Akşam Postası, 2 İlk Kanun 1944.

¹⁹⁶ Tanin, 4 Birinci Kanun 1944.

¹⁹⁷ Vakit, 6 Birinci Kanun 1944; Son Posta, 6 Birinci Kanun 1944; Tanin, 7 Birinci Kanun 1944.

- Bitlenmek ihtimali olan yerlerden mümkün olduğu kadar uzak durulmalıdır.
- Pis ve bitli kimseler ilgililere haber verilmelidir.
- Hastalık vaktinde ihbar edilmelidir.

Lekeli humma aşısı vekâletçe her türlü ihtiyaca cevap verecek surette emre amade bulundurulmaktadır. Satış merkezi İstanbul'da Kızılay satış deposudur. Eczanelerin buradan tedarik ederek daima elde hazır aş bulundurmaları icap eder. Bununla beraber aşı hastalığa yakalananlarda hafif geçmesine yardım ederse de mutlaka hastalıktan korumaz. Birinci korunma çaresi bitlenmemektir. Halkımızdan da kendi sağlıkları ve yurdun selâmeti için bunu beklemekteyiz."

Nitekim, kış şartlarında korkulan gerçekleşmeye başladı. Havaaların soğuduğu Aralık ayı ortalarında, İstanbul'daki nakil vasıtalarında üzerinde bit tespit edilen kimselerin sayısı çoğalmaya başlamıştı. Bitli kişiler derhal hamamlara sevk edilirken, elbiseleri ve evleri temizlenmekteydi.¹⁹⁸ Kasım ayında İstanbul'da yalnız 20 vaka görülmüşken, Aralık ayının ilk yarısında vaka sayısı 31'e çıkmıştı.¹⁹⁹ Bunun üzerine 1943 yılında alınan önlemler tekrar uygulamaya kondu. Otel, kahvehane, sinema gibi umumî yerlerin kontrolü sıklaştırılırken, İstanbul'a dışarıdan gelenlerin önemli bir kısmında bit tespit edildiğinden şehre sokulmadan hamama sevk edilmesi kararlaştırıldı.²⁰⁰ Vapur, tramvay gibi toplu nakil araçlarına kirli insanların binmesi yasaklandı. Ayrıca, Sıhhiye Vekâleti, halka dağıtılmak üzere tifüsle ilgili 100.000 adet ilân bastırarak İstanbul'a gönderdi.²⁰¹

İstanbul Vilâyeti Sıhhiye Müdürlüğü de tifüslü hastalar için Haseki, Cerrahpaşa, Şişli Çocuk, Haydarpaşa ve Emraz-ı İntaniye hastanelerinde özel koğuşlar hazırlattı.²⁰² Vapur, tren ve tramvayların işletme müdürlükleri, 24 Aralık'tan itibaren bu araçların, sabah ve akşam olmak üzere, günde 2 kere dezenfekte edileceğini açıkladılar.²⁰³ İşçilerin olduğu her müessesenin temizlik durumunu gösterir muayene defterleri tutması kararlaştırıldı. Tramvay idaresi yaptığı açıklamada, halkla teması olan bütün personeline, biletçi ve vatmanlara tifüs aşısı tatbik edileceğini belirtti.²⁰⁴ Ay sonunda İstanbul'da görülen vaka sayısı 56 olarak gerçekleşirken, kuşkusuz bu sayı arzu edilenin oldukça üstündeydi.²⁰⁵

1945 yılı başında İstanbul'da tifüsle mücadeleyi ciddiye almak için geçerli nedenler ortaya çıkmış ve mücadele tekrar şiddetlenmişti. Taşra-

¹⁹⁸ *Tanin*, 16 Birinci Kanun 1944.

¹⁹⁹ *Tanin*, 17 Birinci Kanun 1944; *Yeni Sabah*, 17 Birinci Kanun 1944

²⁰⁰ *Tanin*, 19 Birinci Kanun 1944; *Yeni Sabah*, 22 Birinci Kanun 1944.

²⁰¹ *Son Posta*, 22 Birinci Kanun 1944.

²⁰² *Tanin*, 20 Birinci Kanun 1944.

²⁰³ *Vakit*, 25 Birinci Kanun 1944.

²⁰⁴ *Son Posta*, 30 Birinci Kanun 1944.

²⁰⁵ *Haber Akşam Postası*, 30 İlk Kanun 1944.

dan İstanbul'a gelen yolcuların pis ve bitli olanlarının vapur ve trenlere alınmaması uygulamasına geçildi.²⁰⁶ Şehirde olan pis ve bitli kişileri toplayıp bir an önce hamamlara götürmek için 10 kamyon tahsis edildi.²⁰⁷

Şehirdeki bütün kahvehanelerin badana yapılması ve dezenfekte edilmesi kararlaştırıldı. 9 Ocak'ta Üsküdar'da 96, Galata'da 276 ve Eminönü mıntıkasında 117 kişi üstü başı pis bulunarak mecburî olarak hamama sevk edildi. Bütün işçilerin her sabah bit muayenesine tabi tutulması ve orta mekteplerde talebelerin saçlarının 3 numara makine ile kesilmesi tebliğ edildi.²⁰⁸ Yalnız, okullara gönderilen bu tamim yanlış anlaşılmış ve kız öğrencilerin de saçlarının kesileceği düşünölmüştü. Maarif Müdürlüğü ikinci bir tamim ile konuyu aydınlatarak kız öğrencilerin saçlarının kesilmeyeceğini, lakin temiz olması ve kontrol edilmesi gerektiğini ifade etti.²⁰⁹ Yine okullarda pislikle mücadele edilmesi ve çocuklarda temizlik fikrinin yerleşmesi için konferanslar tertip edilmesi ve filmler gösterilmesi kararlaştırılmıştı. Her okulda talebe ve 1 öğretmenden müteşekkil temizlik kontrol ekibi olacak, sık sık talebelerin vaziyetleri incelenecekti.²¹⁰ Hastalarla sürekli temas halinde bulunan hükümet ve belediye doktorlarıyla ebe, sağlık memuru ve hastabakıcıların tifüs aşısını yaptırmaları mecburiyeti getirildi. Bu sağlık personeline 15 Şubat'tan itibaren mecburî aşı yapılacaktı.²¹¹

1945 yılı Şubat ayı içinde İstanbul'da 21 vaka görülürken,²¹² alınan önlemler sayesinde ay sonunda ve Mart ayının ilk günlerinde hiçbir tifüs vakasına rastlanmadı.²¹³

1945 yılı Ağustos ayından itibaren bütün yurttta tifüs aşısı yapılması kararlaştırıldı.²¹⁴ Okul açılınca Ekim ayından itibaren öğrenciler aşılanacaktı. Sağlık Bakanlığı, vilâyetlere gönderdiği yeni bir yazıyla, bütün vatandaşların 1 Ağustos'tan itibaren tifüs aşısı olacaklarını açıkladı.²¹⁵ İlerleyen günlerde yeni tebliğlerle aşı kampanyasının takvimi belli olmaya başlamıştır. İlk planda aşılanacaklar arasında halkla temasta bulunan esnaf ve seyyar satıcılar da yer almaktaydı.²¹⁶ Yine, resmî dairelerde bulunan ve özellikle halkla yoğun teması olan memurlarla, öğretmenler acilen tifüs aşısı olacaklardı. Söz konusu kişilerin aşılanması için gereken miktarda aşı, dairelere ve okullara gönderilecekti.²¹⁷

²⁰⁶ *Akşam*, 3 Ocak 1945.

²⁰⁷ *Akşam*, 10 Ocak 1945.

²⁰⁸ *Son Telgraf*, 10 Ocak 1945.

²⁰⁹ *Vakit*, 27 Ocak 1945.

²¹⁰ *Vakit*, 5 Şubat 1945.

²¹¹ *Son Telgraf*, 15 Şubat 1945.

²¹² *Akşam*, 2 Mart 1945.

²¹³ *Son Telgraf*, 7 Mart 1945.

²¹⁴ *Son Posta*, 5 Haziran 1945.

²¹⁵ *Tasvir*, 13 Temmuz 1945.

²¹⁶ *Son Telgraf*, 21 Eylül 1945.

²¹⁷ *Tanin*, 23 Ekim 1945.

Bununla birlikte alınmaya çalışılan tüm önlemlere rağmen, her kış başlangıcında olduğu gibi 1945 sonbaharında tifüs yine biraz kıpırda-mıştı. Sıhhiye Müdürlüğü'nün yaptığı kontrollerde İstanbul'da 20 sine-mada bite rastlandı.²¹⁸ Daha sonraki aylarda tifüs yine İstanbul'u ve yurdu uzun süre terk etmedi. İstanbul, 1943 yılında yaşadığı kâbusu belki yaşamadı fakat hafif de olsa tifüs varlığını göstermeye devam etti. Nitekim 1946 yılı sonunda İstanbul Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürü Dr. Faik Yargıcı, basına verdiği beyanatta şu ifadeleri kullandı:²¹⁹

"1943'teki tifüs salgınından sonra şehrimizde mühim bir salgın olmadı. Yalnız son günlerde bazı kahvehanelerde ve bekâr odalarında teftiş neticesinde yine bite rastlanmıştır. Bunun salgın haline gelmemesi için dezenfekte çalışmaları yapılmıştır. Yalnız halkımızdan isteğimiz, bitli vatandaşların müdürlüğümüze veya polise haber verilmesi şeklindedir. Yoksa 1943 yılındaki tifüs felâketini kendimiz davet etmiş oluruz."

Sonuç

Lekeli humma diğer adıyla tifüs, Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde varlığını hissettirmiş bir bulaşıcı hastalıktır. Özellikle savaş dönemlerinde büyük bir sağlık problemi olmuş ve çok sayıda can kaybına sebebiyet vermiştir. Lekeli hummanın salgın haline gelmemesi için yoğun önlemler alınmışsa da hiçbir zaman tamamen önüne geçilememiş, münferit vakalar olarak cumhuriyet döneminin ilk yıllarında sağlık gündeminden düşmemiştir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olmakla beraber sıcak çatışma dışında her türlü negatif gelişmeleri kaçınılmaz olarak yaşamıştır. Yaşam şartları zorlaşmış; pahalılık, kıtlık, yokluk olmuştur. Bu etkenler, hijyen ortamının olumsuz etkilenmesine neden olurken, İstanbul'a çeşitli nedenlerle taşradan yoğun göç gerçekleşmesi İstanbul'u bulaşıcı ve salgın hastalıkların hortlaması için her türlü ortama hazır hale getirmiştir. Temizlik için en gerekli maddelerden olan sabunun pahalı olması ve sık sık suların kesilmesi temizlik için olumsuz bir tablo yaratmıştır. Ortaya çıkan birçok hastalıkla birlikte, tifüs hastalığı da tüm yurtda ve özellikle İstanbul'da görülmüştür. Bilhassa 1943 yılı ilkbahar ve yaz mevsimleri İstanbul'un ilk gündemi tifüs hastalığıyla mücadele olmuştur. Temizliğin temin edilmediği ortamlar tifüs için potansiyel yayılma bölgeleri olurken, tifüs mikrobu bitle geçmiş ve çok hızlı bir şekilde şehrin her yerine yayılmıştır. Hükümet, mahallî yönetimler, sivil kuruluşlar ve basın halkı uyarmak ve bilinçlendirmek için çaba göstermiştir. Özellikle bu dönemde çok sayıda vaka görülmüş ve ölümler gerçekleşmiştir. Tehlikeli ve öldürücü bir hastalık olan tifüsle mücadele için yurt dışından uzmanlar getirilmiş, tifüs aşısı için çalışmalar yürütülmüştür.

²¹⁸ *Tan*, 7 Kasım 1945.

²¹⁹ *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1946.

Tifüsün, savaş döneminde İstanbul'da ve tüm yurttan en etkili olduğu yıl 1943 olmuştur. Aralarında tanınmış kişilerin de olduğu birçok kişi hayatını kaybederken, büyük bir salgın felaketinin kıyısından dönülmüş, yaşanan sıkıntılar ve elde edilen tecrübeler salgın hastalıklarla mücadelelenin daha ciddi ve etkili yapılmasını sağlamıştır. İstanbul'da yaşanan tifüs tehlikesi karşısında görevini en iyi yerine getirenlerin başında basın yer almış, hassasiyetle konunun üzerinde durmuştur.

Sonuç itibarıyla, savaştan sonraki dönemde, tifüs aşısının yeterli üretimi ve tatbik edilmesi, koruyucu sağlık önlemleri, halkın bilinçlendirilmesi sayesinde bu hastalığın salgın haline gelmesinin önüne geçilebilmiştir. 1943'te İstanbul'da yaşanan tifüs süreci önemli bir kırılma anıdır. İkinci Dünya Savaşı döneminde ve özellikle 1943 yılındaki tifüs felaketi çok sayıda kişi ve kuruma ders olmuş, ciddi ve etkili önlemler alınmasını sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda tifüsle mücadele İstanbul'un yakın tarihinde yerini almıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri*

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Gazeteler**

Akşam, Atı, Cumhuriyet, Haber Akşam Postası, İkdam, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Tanin, Tasvir, Tasviri Efkâr, Ulus, Vakit, Vatan, Yeni Sabah.

Dergiler***

Ayın Tarihi, Sıhhiye Mecmuası.

Basılı Eserler

BAKAR, Bülent: *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, İstanbul, 2012.

CİHANGİROĞLU, Aslı: "Türkiye'de Tifüs Salgını ve Salgınla Mücadelede Bir Örnek: İstanbul 1943", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 295, Temmuz, 2011.

METİNSOY, Murat: *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul, 2007.

ÖZDEMİR, Hikmet: *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara, 2005.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından, No: 94, Ankara, 1943.

Tifüs Mücadelesinin Ana Hatları, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından, No: 95, Ankara, 1943.

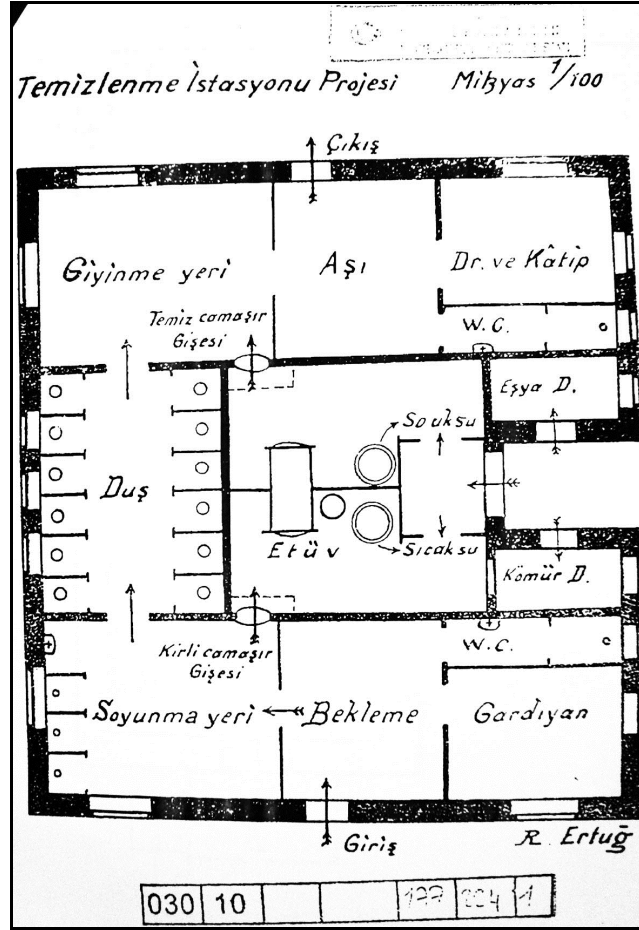
UNAT, Ekrem Kadri: "1943 Yılı Türkiye'sinde İstanbul Belediye Darülacezesi", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 7, İstanbul, 1998.

* Arşivlerden yararlanılan tasnifler ve numaralar dipnotlarda gösterilmiştir.

** Kullanılan gazetelerin adları ve tarihleri dipnotlarda belirtilmiştir.

*** Kullanılan dergilerin sayıları ve tarihleri dipnotlarda açıklanmıştır.

Ek 3: BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer No: 177.224.1.

Tifüsle mücadele

Temizlik kontrolleri sıklaştı - Hastahanelerde tifüs için 250 yatak ayrıldı

Şehrimizde tifüs ve bu hastalığı yayan bulaç karşı mücadele sistemini bir şekilde uygulamaktadırlar. İstanbul Şehit Müfettişi Dr. Süleyman Barın bu hususta kendisi ile konuşan bir arkadaşımıza demiştir ki: — Şehrin her yerinde bu ve tifüse karşı mücadele etmekle beraber faaliyetimizi bilhassa İstanbul şehrinde Eminönü, Unkapanı, Demirkapı mülhelli arasında kalan saha ile Galata cihetinde Tophane - Azapkapı arasındaki sahaya tekiş ettik.

Dün sabahın tiftören memurlar ünü başı pın olanları çevirek mecceni hanamlara sevketmeye başladılar. Nakil vasıtalarının günde 2 defa denzenfekte edilmesi ve otellerde müşteriler değişikliğe yatak karşılarının değiştirilmesi ve temizliğe riayet etme.

(Devamı 2. 2. 2. 2. 2.)

Temizlik mücadelesinde bittilerin saçları kesiliyor

Ek 4: Vatan, 29 Mayıs 1943.

Tifüsün aldığı üçüncü matbuat kurbanı

Arkadaşımız İskender Fahreddin Sertellinin cenazesi bugün kaldırılıyor

Tifüs, Türk matbuatından üçüncü kurbanı da aldı, götürdü. Muharrir, romanc, tarihçi arkadaşımız İskender Fahreddin Sertelli, dün saat 14 de, Cerrahpaşa hastahanesinde hayata gözlerini yumdu. Cenazesi bugün öğle namazını mütekip Teşvikiye camiiinden kaldırılıyor ve Feriköy aile mezarlığına defnediliyor.

İskender, 15 gün kadar evvel menhus hastalığa tutulmuş, bir kaç gün evvel de hastahaneye kaldırılmıştı. Henüz 48 yaşında idi. Bugüne kadar muhteşif mevzularda yazdığı eserlerin mecmuu 100 oit tutmaktadır. Ayrıca 80 eseri de gazetelerde tefrika halinde kalmıştır. İskender, çok kıbar, hafık, Nezih bir arkadaşı. Kendisini herkese sevdirmişti. İş hayatında çok çalışkan, intizam sever bir arkadaştı. Son zamanlarda «Tarihten Sesler» isimli mecmuayı neşrediyordu.

Emisyonü Halkevinde de kıymetli hizmetleri vardır. Bu Evin di, tarih kolu başkanı idi.

Merhum İskender Fahreddin İskender Fahreddin, Gazetemizde de bir çok tefrikalar neşretmiş, okuyucularımızın yakından tanıdığı bir muharrirdir. İskenderin geride bıraktığı ailesine, çocuklarına Allahtan sabır dileriz.

Ek 5: Son Telgraf, 30 Mayıs 1943.

TİFÜSTEN KORUNALIM

- Halı kilim, keçe gibi eşyayı bit sarmış ise bunları etüve göndermekten başka çare yoktur. Ot minder ve yastıkları, üstü bez veya kumaş kaplı divanları bittin temizlemek gayet güçtür. Bu eşyayı uzun müddet, haftalara güneş altında bırakmak, bu müddet zarfında da bu eşyanın yanına yaklaşmak, bütün dikeş yerlerini petrolle ve sirke ile bolca ıslatmış bulunmak lazımdır.
- Kanape takımları ve sabit oda döşemesi için de baş vurulacak usul budur. Bu eşyayı bolca gazla ıslatmak, gaz uçuktan sonra sirke ile ıslatmak ve bu ameliyeyi birçok kere tekrar etmek faydelidir.
- Bitleri tutunca tırnakla veya herhangi bir vasıta ile öldürmek tehlikelidir. Bunlar ateşe yahut fokur fokur kaynar suya, yahut petrole atılmalıdır. İnsan biti elile öldürmek suretile de tifüse yakalanabilir.
- Bir topal bit bir gecede dokuz yastık dolası derler. Bu eski atalar sözü doğrudur. Bir bit günde beş altı defa acikir ve kan emer. Çatlayınca kadar kan içenleri vardır. Bu sebeple asıl iş bitlenmemek, bu menhus hayvanı vücudumuzla temasa geçirmemektir. Bunun için de şimdilik tek çare zaruret olmadıkça ve lüzumsuz yere sokağa çıkıp kalabalıkla temasa geçmemek, hattâ kalabalık yapmamaktır.

Ek 6: Tan, 6 Haziran 1943.

Tifüse Karşı

Yoksullara Parasız Sabun Vermeliyiz!

Tacirlerimizin İlk Teberrüleri Olan 1500 Lirayı Başa Koyarak Bir Yardım Listesi Açıyor ve Varlıklı Vatandaşları Yardıma Çağırıyoruz

Tifüs tehlikesine karşı en kat'i tedbir temizliktir. Temizlenmek için de evvelimde sabun lazımdır. Halbuki sabun, bu memlekette şimdiye kadar görülmemiş bir fiyat almıştır. Şehrimizde, bugünkü şartlar içinde yiyeceğini bile güç temin eden pek kesif bir halk tabakası vardır. Bunlar pek tabii olarak temizlenmek için lazımgelen malzemeyi, bilhassa sabunu bulamamaktadırlar. Bu sebeple tifüs mücadelesinde en basit çare yoksul halka be-

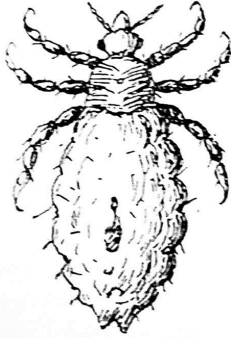
dava sabun temin edebilmektedir. Her şeyi hükümetten beklemek doğru değildir. Bilhassa, hükümetimiz bugün her tarafını ateş sarmış olan dünyanın ortasında sağlam ve dindik duran öz vatanı dışardan gelecek her tehlikeye karşı korumak gibi pek büyük ve pek mukaddes bir vazife ile meşgul olmakta, buna rağmen salgına karşı da bütün devlet kuvvetini seferber etmiş bir halde bulunmaktadır. *Devamı Sa. 2, Sü. 7*

Ek 7: Tan, 7 Haziran 1943.

T. C.
Sıhhat ve İçtimai
Muavenet Vekâleti
Neşriyatından
No. 94

Lekeli Humma

Bitten

Korkunuz!

Bitten

Sakınız!

Bu tehlikeli hastalığı insana yalnız BİT bulaştırır.

*Ek 8: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından,
No: 94, Ankara 1943.*

Ek 9: Karikatür, No: 389, 10 Haziran 1943

Ek 10: Yeni Sabah, 19 Haziran 1943